

Saygı Dili Kavramı, Türkçede Saygı İşaretleyicileri ve Bunların Farklı İşlevlerle Kullanımı

The Concept of Honorific Language, Honorifics in Turkish and Their Uses in Various Functions

İsa SARI * Öz

Saygı dili, diğer bir ifadeyle dilde saygınlık, konuşur veya yazar ile muhatap arasındaki ast-üst ilişkisi, sosyal mesafe, itibar, konum, yaş, çekince, korku, kaygı gibi geri planda yer alan çeşitli etkenlere bağlı olarak şekillenip ortaya çıkar. Bu dil görünümüne ait unsurların oluşturulmasında ve saygı dilinin kullanılmasında çeşitli dilsel düzeylerde yer alan işaretleyiciler ve ifadeler etkindir. Bu unsurlar Türkçede daha çok sözlüksel düzeyde bulunsa da (örneğin sayın, hürmetli, kıymetli, değerli; bey, hanım; buyur-, arz et- vs.) biçimbilgisel bazı unsurlarla da (örneğin birinci kişi iyelik ekleri veya çokluk) saygınlık işaretleme gerçekleştirilebilir. Bunun ötesinde, bir kez işaretlenen saygınlık çeşitli işaretleyicilerin aynı anda birden fazla kez kullanılması yoluyla da pekiştirilebilmektedir.

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü
isasari@hitit.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3766-1438
Çorum / TÜRKİYE

Bu çalışmada, öncelikle ana hatlarıyla daha çok dilin sosyal bağlam içinde nezaketi nasıl kodladığı ve katılanlar arasında nasıl aktardığına odaklanan nezaket kuramları ve stratejilerine kısaca değinilecektir. Ardından bağımsız olarak özel bir değerlendirme ve inceleme gerektiren saygı dili ve bu dile ait unsurlar Türkiye Türkçesi özelinde yer yer tarihsel ve modern varyantlardan örnekler eşliğinde farklı ölçütlere göre sınıflandırılacaktır. Bunlarla beraber saygınlığı ifade etmede veya pekiştirmede kullanılan çeşitli stratejiler ve yöntemler de ele alınacaktır. Saygınlığı işaretler görünen unsurların kinaye, ironi, şaka, alay, küçümseme, kızgınlık, kibir gibi saygınlık dışı durumları nasıl kodladıkları da bu çalışmada temas edilecek hususlar arasındadır.

* Assoc. Prof. Dr., Hitit University
Faculty of Science and Letters
Department of Turkish Language and
Literature
isasari@hitit.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3766-1438
Çorum / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler:

Saygı, saygı dili, nezaket, saygı işaretleyicileri, saygı ifadeleri.

Abstract

Honorific language or respect in language is shaped and emerges depending on various factors in the background such as the subordinate-superior relationship between the speaker/writer and the addressee, social distance, reputation, position, age, reservation, fear, anxiety. The markers and expressions of respect at various linguistic levels are effective in the formation of the elements of this linguistic aspect and the use of honorific language. Although these elements are mostly attested at the lexical level in Turkish (e.g. sayın, hürmetli, kıymetli, değerli; bey, hanım; buyur-, arz et-), honorific language can also be marked via some morphosyntactic elements (e.g. first person possessive suffixes or plurality). Moreover, the dignity or respect marked once can also be intensified through the use of various markers more than once at the same time.

In this study, firstly, the theories and strategies of politeness will be outlined, focusing mainly on how language encodes politeness in a social context and how it is transmitted between participants. Then, the issue of respectability in language,

Başvuru/Submitted: 23/05/2023

Kabul/Accepted: 19/09/2023

which requires a special evaluation and examination independently, the language of respectability and the elements of this language will be classified according to different criteria with examples from historical and modern variants of Turkish. In addition to these, various strategies and methods used in expressing or intensifying honorific language will also be discussed. How the elements that seem to signify respectability encode non-respectability such as sarcasm, irony, joke, mockery, belittlement, anger, arrogance are among the issues to be addressed in this study.

Keywords:

Respect, Honorific Language, Politeness, Respect Markers, Honorifics

Makale Bilgileri

Atıf: Sarı, İ. (2024). Saygı Dili Kavramı, Türkçede Saygı İşaretleyicileri ve Bunların Farklı İşlevlerle Kullanımı. *Selçuk Türkiyat*, (63): 01-27.
Doi: 10.21563/sutad.1301410

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımı yok.
Katılımcı Rızası: Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Mali Destek: Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Çıkar Çatışması: Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
Telif Hakları: İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
Değerlendirme: Yapıldı – iThenticate.
Benzerlik Taraması: sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
Etik Beyan: Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC
Lisans: 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

Citation: Sarı, İ. (2024). Saygı Dili Kavramı, Türkçede Saygı İşaretleyicileri ve Bunların Farklı İşlevlerle Kullanımı. *Selçuk Türkiyat*, (63): 01-27.
Doi: 10.21563/sutad.1301410

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.
Informed Consent: No participants.
Financial Support: The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest: No conflict of interest.
Copyrights: The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
Assessment: Two external referees / Double blind.
Similarity Screening: Checked – iThenticate.
Ethical Statement: selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
License: Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Genel itibarıyla *saygı* bir kişinin, bir canlının veya herhangi bir varlığın değer ve önemini anlama, kabul etme, benimseme ve bu durumu ona ve çevredekilere hissettirme ya da gösterme eylemidir. İnsanlar arası ilişkilerde, toplumsal kabul ve davranışlarda ayrıca kültürel normlarda önemli bir role sahip olan saygı, nezaketle iç içe ve birbirini etkileyen bir görünüm sunsa da nezaket saygıyı da kapsayan daha geniş bir kavramdır ve bu yönüyle daha genel-kapsayıcı içerik barındırır. Dolayısıyla saygı dilinin ve dilde saygınlığı ifade eden süreç ve unsurların incelenmesine yönelik araştırmalar genellikle dilbilimsel nezaket araştırmaları temelinde şekillenir. Dilbilimsel nezaket, nezaket dili veya daha dar ölçekte dilde nezaket ifadelerinin kullanımı ise daha çok 1970'li yılların başında Grice ile temelleri atılan, Leech ve Lakoff gibi araştırmacılarca irdelenen, Brown ve Levinson (1978) ile devam eden ve nihayet 1990'larda önemi artan nezaket kuramları ve araştırmaları kapsamında, çoğunlukla edim biliminin (pragmatik) ve toplumsal dilbilimin bakış açısıyla şekillenmiş inceleme konuları arasındadır. Dilde nezaketi ifade etme, nezaket stratejilerinin belirlenmesi ve ilişkili diğer konuların incelenip değerlendirilmesi bilhassa toplumsal dilbilim çalışmalarının hız kazanması ve öneminin artmasıyla belirli bir ivme yakalamış, Türkçe de dâhil olmak üzere pek çok dilde nezakete yönelik çalışmaların sayısı artmıştır. Adeta bir dil evrenseli olarak tanımlanabilecek nezaket ifadeleri ve dar anlamıyla nezaket dili, söz-eylem kuramları veya söylem analizi ile de ilişkili olarak incelenegelmıştır. Neyin söylendiğinden (bilgi düzeyi) ziyade nasıl söylendiğini (ilişki düzeyi) ön plana alan nezaket araştırmaları (Locher, 2012, s. 36) bu yönüyle odak olarak şekilden daha çok içeriğe yoğunlaşır. Diğer bir ifadeyle dile ait yapıları idealize edilmiş bir biçimde şeklen incelemekten çok gerçek kullanımda anlam ötesi değerleri ve kastettikleri ile ele alarak dilin kişiler arasında gerçekleşen düzeyini bu yönüyle inceleme konusu eder.

Dilde nezaketin biçimlenmesi ve işaretlenmesi, çeşitli dilsel araçlarla ve süreçlerle mümkündür. Bunlar, sosyal bağlamda veya yazılı mecrada dili kullananlarca muhataba veya muhataplara göre değişen oranlarda nezaketi biçimlendirerek söylemi oluşturur veya destekler. Özünde kastedilen, muhataptan talep edilen veya ona aktarılmak istenen ya da amaçlanan aynı olsa da söylemde yer alan nezaket değişen oranlarda kodlanarak işletilebilir ve bu nezaket kodlamaları muhatap üzerinde etki değeri kazanarak eylemlerin gerçekleşme biçimlerini yönlendirebilir ve hatta eylemlerin gerçekleşip gerçekleşmeme durumlarını belirler. Bu noktada bir uçta nezaketsiz veya nezaket dışı söylem bulunurken diğer uçta ileri düzey nezaket söylemi yer alabilir. Örneğin resmî olmayan bir konuşma içinde, samimi olunan bir muhataba (ikinci tekil kişiye) yönelik genel hatlarıyla "kapının açılmasının istenmesi" içerikli bir söylemin şekillendirilmesi nezaket düzeyi itibarıyla, sırasıyla (bunlarla sınırlı olmamakla beraber) nezaket dışı seviye ile ileri düzey nezaket seviyeleri arasında gerçekleşebilir. Diğer yandan talebin soru biçimiyle, *-(y)Abil-* gibi işaretleyicilerle, ayrıca bazı ek dilbilgisel unsurlar veya *rica et-* gibi doğrudan nezakete yönelik sözlüksel öğelerle muhataba aktarılması nezaketin düzeyini artıran unsurlar arasındadır:

Kapıyı açsana.

Kapıyı aç.

...

Kapıyı açar mısın?

Rica etsem kapıyı açabilir misin?

Konuşur ve muhatabın ait oldukları dikey ve yatay toplumsal katmanın eşit tasarlandığı bu senaryo dışında, konuşur ile muhatap arasındaki konum veya güç farklılığı/aynılığı da nezaketin ne oranda gerçekleşeceğini belirler. Muhatap üzerinde yaptırım gücü olan bir konuşur muhatabına yönelik oluşturacağı söylemde sosyal bakımdan nezaket dışı kullanımları gerçekleştirme veya en basit tabirle nezaket işaretlemelerine gerek kalmadan söylemi şekillendirme yetkisine sahiptir. Öte yandan konuşur ve muhatabın aynı veya birbirine yakın konumlarda bulunması durumunda da bu yetki ortaya çıkabilir. Ancak tersi durumda, yani yaptırım gücü olmayanın yaptırım gücü olana (astın üste) yönünde söylemlerde nezaket dili en az seviyede de olsa gerçekleşmek durumundadır. Diğer taraftan yaptırım gücü bulunan bir konuşurun muhatabına nezaket dilini işletmesi de mümkündür. Dolayısıyla dilde nezaketin işletilmesi konuşur ile muhatap arasındaki sosyal veya profesyonel mesafeye/hiyerarşiye ya da cinsiyet, yaş, saygınlık gibi çeşitli etkenlere bağlı olarak farklılaşsa da aynı veya benzer mesafelere sahip katılımcılar arasında dahi nezaketin değişebildiği, farklılık gösterebildiği bilinir. Bir toplumun kodlanmış kültürel ve sosyal normlarının dilde ifadesi de nezaketle doğrudan ilişki içindedir. Belli anlarda, durumlarda veya olaylar üzerine söylenen ya da söylenmesi beklenen *başımız sağ olsun, teşekkürler, geçmiş olsun* gibi birtakım kalıplaşmış ifadeler nezaket diline aittir ve bunlar dilin dışında beklenen bir nezaketi gerçekleştirme işlevi görmeleri dolayısıyla bir bakıma dil ötesi işlevleri de yerine getirirler.

Dilde nezaket kullanımı, fiili olarak nezakete yönelik eylemlerin başlatıcısı konumunda bulunabilir veya bunlarla eşzamanlı olarak gerçekleşebilir. Diğer bir ifadeyle dil dışında gerçekleşen nezaket davranış ve tutumları dilsel süreçlerle başlatılabilir veya sürdürülebilir. Ayrıca nezaket dili, davranışsal nezaketi pekiştirici bir etki sağlayabilir. Nezaket dilinin kullanımı veya kullanılmaması (diğer bir ifadeyle nezaket dışı dil kullanımı) muhatabın tutum ve davranışlarını doğrudan şekillendirici hatta belirleyici etkiye de sahiptir.¹ Sosyal amaçların yerine getirilmesi ve sosyal ilişkilerin düzenlenip devamının sağlanması da bir bakıma nezaket diliyle mümkündür. Nezaketi kodlamayan bir dil gerçekleşmesi, bu tür ilişkilerin sağlıklı bir şekilde tesis edilmesinde veya iletişimde devamlılığının korunmasında olumsuz bir etken durumunda bulunacaktır.

Nezaket araştırmaları sosyal psikoloji başta olmak üzere psikoloji çalışmalarıyla da ilişkilendirilmiştir ve dil kullanımının insan ilişkilerini etkileyen, düzenleyen, biçimlendiren önemli bir husus olduğu üzerinde durmuştur. Örneğin bir konuşmayı

¹ Bu durumla ilgili olarak Türkçenin söz varlığında kodlanmış "*Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.*" atasözü, nezaket dilinin önemine göndermede bulunması açısından dikkat çekicidir.

başlatmak veya konuşmada söz almak için izin istemek nezaket dilinin kullanımını gerektirir. Nezaket dilinin ortaya çıkmasında mutlak dile ait unsurların yanı sıra jest ve mimikler, beden hareketleri, konuşma hızı, vurgu ve tonlama gibi diğer hususlar da etkilidir. Böylece gerek söz varlığı unsurları gibi dile ait öğeler gerek dili destekleyen dil dışı veya dil ötesi parçalar nezaket dilinin şekillenmesinde etkilidir. Öte yandan, bireylerin veya grupların sosyal bağlamlarda birbirleriyle dil üzerinden nasıl etkileşimde bulduklarını da odağına alan nezaket kuramı, dilin insanlar arasındaki ilişkileri nasıl şekillendirdiğine, nezaketin dil üzerinden nasıl aktarıldığına ve ilgili diğer pek çok konuya dair önemli ipuçları sunabilmektedir.

Saygı dili de nezaketin dilsel gerçekleşmesinde önemli bir kesiti oluşturur. Dolayısıyla dilde nezaketin tesis edilmesinde önemli bir bütünü de saygınlık ifadeleri yerine getirir. Ancak nezaket içeren her dil kullanımının saygınlığı içermeyeceği gibi her saygınlık içeriği nezaket amacıyla veya nezaket sonucu da şekillenmeyebilir. Diğer bir ifadeyle nezaket ile saygınlık ve bunlara bağlı olarak nezaket dili ile saygı dili kullanımı birbirinden ayrıştırılabilir durumdadır. Örneğin saygının zorunlu tutulduğu durumlarda nezaket gerçekleşmeyebilir. Diğer taraftan nezaket diline yönelik oluşumlarda saygı ifadelerinin veya unsurlarının yer almaması da mümkündür. Zira her ne kadar iç içe geçmiş kavramlar olma görünümü sunsa da nezaket ve saygı, detaylara inildiğinde birbiriyle farklılaşan ve hatta zaman zaman çelişebilen olgular olma potansiyeline sahiptir. Öte yandan saygı dilinin saygınlık dışı amaçlarla kullanımı da mümkündür ve böylesi durumlarda görünür saygı, nezaketten daha çok nezaket dışı tutumları kodlayabilir (bk. 3. bölüm).

Bu çalışmada, saygı dili ve dilde saygınlık hususlarına kısaca temas edildikten sonra Türkçede saygınlığın nasıl kodlandığı ve işaretlendiği, hangi süreçlerin bu noktada etkin olduğu, işaretlenen bir saygınlığın hangi yöntemlerle ve araçlarla pekiştirildiği gibi hususlar genel olarak irdelenecek, ayrıca saygı dilinin saygınlık dışı kullanımları da sınıflandırılıp bunlara örnekler üzerinden temas edilecektir.

1. Saygı Dili ve Dilde Saygınlık İşaretleme

Daha çok mesafeli iletişimin ve hiyerarşinin bulunduğu resmî sosyal ortamlarda ya da durumlarda kullanılan, özel kodlayıcılar barındıran, jest ve mimikler, giyim-kuşam gibi dil dışı unsurlarla da desteklenebilen dil türünü tanımlamada kullanılan *saygı dili* terimi, ortaya çıkan bu resmî (formel) dil görünümünü diğer dilsel gelişmelerden ayırt edici olarak tercih edilebilir. Bu dil görünümünün gerçekleşmesinde konuşur(lar) ile muhatap(lar) arasındaki hiyerarşik ilişki² belirgin olarak söyleme yansıtılır ve konuşur; yaş, mevki, kültürel veya sosyolojik baskınlık, eğitim seviyesi, cinsiyet, akrabalık ilişkileri gibi etkenler bakımından muhatap veya muhataplarının hiyerarşik olarak daha üstte veya farklı bir yerde konumlandırıldığını önceden kabul etmiş olur.

² Bu hiyerarşik ilişki toplumsal, katı bir dikey hiyerarşiye de dayanabilir ve Hindistan, Japonya gibi dikey toplumsal hiyerarşinin belirgin veya örtük olarak bulunduğu toplumların konuştuğu dillerde toplumsal baskı sonucunda dile yansıyan zorunlu dilbilgisel saygınlık formları şekillenebilir. Diğer bir ifadeyle toplumsal yapının karmaşıklığı ve toplum katmanları arasında düzenlenmiş dikey hiyerarşik yapılar dilde saygınlık biçimlerinin ortaya çıkışını ve kullanımını etkiler (Wenger, 1982, s. 168-169).

Bu hiyerarşinin söyleme yansıtılmasında ise en başta belirli dilbilgisel veya sözlüksel unsurlarda olmak üzere telaffuzda, vurgu ve tonlamada ve başkaca hususlarda da özenli ve dikkatli bir seçim söz konusudur. Bu seçimler giyim-kuşam, davranış biçimi, beden dili, postür gibi dil dışı diğer unsurlarla da desteklenebilir ve konuşur ile muhatap arasındaki hiyerarşi ve ilişkiye göre de farklı noktalarda değişiklik gösterebilir. Böylece iletişimde öncelikle dil kaynaklı veya daha da geride dil dışı unsurlar esasında ortaya çıkabilecek aksamaların, yanlış anlamaların veya başkaca olumsuz durumların önüne geçilmesi hedeflenir. Dolayısıyla kimle veya kimin hakkında konuşulduğuna göre dilin farklılaşması saygı dilinin biçimlenmesinde etkilidir. Bu durum toplumsal statü, akranlık, cinsiyet gibi hususlarda yalnızca dikey düzeyde değil yatay düzeyde de gerçekleşirse nezaketi ortaya çıkarır. Diğer bir ifadeyle saygı dilinin yalnız ast-üst gibi ilişki düzeyinde değil aynı yatay düzeyde yer alan konuşur-muhatap ilişkisinde de ortaya çıkması olağan bir durumdur. Ayrıca taraflar arasındaki öncelikli ihtiyaç bilgi aktarımı olsa da saygınlık da bireysel ve toplumsal düzeyde değişebilen imajla ilgilidir (Hirik, 2023, s. 603). Bunun yanı sıra üstün asta hitabı da saygı dilinin kullanılmamasını gerektirmez. Yani dikey düzeyde üst katmandan alt katmana üretilen söylemlerde de saygı dili şekillenebilir. Bu tür kullanımlarda bağlamın resmî olması etkilidir. Dolayısıyla resmî bağlamlarda ve ortamlarda ast-üst ilişkisi aranmadan da dikey düzlemde her iki yönde saygı dili şekillenip ortaya çıkabilir. Ancak üstün asta söylemlerinde şekillenen saygınlık görünürde saygı içerikli bulunsa da daha çok nezaket temelinde gerçekleşmektedir ve bu tür gelişmelerde geri planda saygıyı şekillendiren korku, kaygı gibi birtakım etkenler devre dışı kalır.

Saygı dilinin yapılandırılmasında farklı dilsel unsurlar, mekanizmalar ya da süreçler devrededir ve bunlar genel itibarıyla *saygınlık işaretleyicileri* veya *saygınlık işaretleme yöntemleri* olarak tanımlanabilir. Saygınlık işaretleyicileri (biçimbilgisel düzeyde özelleşmiş bir terim olarak *honorifics*), genel itibarıyla, kendisine saygı duyulmayı gerektiren bir kişiye (zaman zaman birden fazla kişiye) veya eyleme/nesneye yöneltilecek ifadeleri saygı yönüyle düzenleyip şekillendiren, ifadeye/söyleme saygı ve nezaket bileşenleri ve içerikleri yükleyen, bu yönüyle dilde saygı kodlamalarını gerçekleştirip sosyal iletişimin makul bir zeminde sürdürümünü temin eden dilsel unsurlardır. Saygınlık belirten bu tür unsurlar en temelde dil kullanımının nezaket yönüyle iç bir bileşenini oluşturur (bk. Tablo 1) ve Korece, Japonca, Tibetçe, Tayca gibi Asya'da yoğunlaşan bazı dillerde saygınlık ayrı bir dilbilgisel kategori olarak tanımlanmıştır (Shibatani, 2006, s. 381). Bu dillerde saygınlık işaretleyicileri biçimbilgisi düzeyinde müstakil bir şekilde işaretlenmektedir. Diğer bir ifadeyle bu diller artık dilbilgiselleşmiş saygı belirtici unsurlara sahiptirler ve böylesi dillerde eylem sonlarında dahi saygınlık/nezaket veya saygın olmama görünümü zorunlu olarak kodlanmak durumundadır. Örneğin üst makama yönelik söylemlerde Japoncada her eylemin sonuna *-masu* parçacığı eklenirken Korecede *-yo* veya *-supnita* unsurları dâhil edilmektedir. Ancak samimi veya eşdeğer düzeyde kimselere ya da alt rütbelere hitapta bu unsurlar işletilmemektedir (Pizziconi, 2011, s. 50; Wang, 2023). Java dili gibi bazı dillerde ise saygı dili, orta dil ve sıradan dil gibi normları belirlenmiş seviyede farklı dil görünümleri bulunur (Irvine, 2009, s. 158).

Resmîyet Düzeyi	Kategori	Örnek	Nezakete Stratejisi
Gayriresmî ↑ ↓ Resmî	Sevgi ifadeleri	<i>Tatlım, Bebeğim, Aşkım</i>	Olumlu Nezaket ↑ ↓ Olumsuz Nezaket
	Aile terimleri	<i>Babacığım, Evlat</i>	
	Yakınlaştırıcılar	<i>Dostum, Adamım, Millet</i>	
	Yakın ilk isimler	<i>İbo, Leyloş</i>	
	Tam ilk isimler	<i>İbrahim, Leyla</i>	
	İsim ve ünvan	<i>Ahmet Bey, Ayşe Hanım</i>	
	Saygı işaretleyicileri	<i>Efendim, Sayın [...]</i>	

Tablo 1: Resmîyet Düzeyine Göre Nezaket Kategorileri ve İfadeleri (O'Keefe vd. 2020, s. 107'den uyarlanmıştır.)

Öte yandan Türkçe dâhil olmak üzere diğer dillerde, ayrı bir dilsel kategori olarak ayrılmamış olsa da farklı dilbilgisel bileşenlerle veya sözlüksel unsurlarla bu kategorinin işlevleri yerine getirilebilmekte, yani saygınlık farklı araçlarla işaretlenebilmektedir. Türkçede üst makama veya yaşça büyük tekil kimselere hitapta kullanılan çokluk zamiri *siz* veya *sayın*, *hürmetli*; *bey*, *hanım* gibi tanımlayıcılar, ünvan veya görevlerle/makam adlarıyla bitştirilen birinci kişi iyelik ekleri ya da *ekselansları*, *majesteleri* gibi bir kısmı kopya söz varlığı unsurlarla bu tür işaretlemeler gerçekleştirilebilmektedir. Her ne kadar saygınlığı ifade eden unsurlar daha çok söz varlığı öğelerine indirgenmiş ve bunlarla sınırlandırılmış ise de çeşitli biçimbilgisi unsurları veya sözdizimsel yapılar da Türkçenin tanıklanan en eski yazılı kaynaklarından itibaren saygınlığı işaretlemeye kullanılmaktadır.³

Tüm bunlardan hareketle saygınlığın, diğer pek çok kategoride olduğu gibi, konuşma dillerinde ekler, klitik gibi parçacıklar, durum, söz varlığı unsurları veya vurgu-tonlama gibi parçalarüstü sesbirimler ya da başkaca dilsel unsurlarla işaretlenebildiği belirtilmelidir. Ancak saygınlık işaretleyicilerinin çözümlenebilmesi bu düzeylerin ötesinde edimsel bakış açısını gerektirir ve toplum dilbilim gibi sosyolojik bir disiplinler arası değerlendirmeye de bağlıdır. Bu sebeple dilde saygınlığı ifade etmenin mutlak dilsel düzeyden daha çok dil ötesi boyutunu da göz önünde bulundurmamak ve saygınlık işaretleyicilerinin gerçek anlamsal ve edimsel değerlerini dil dışı etkenlerle birlikte yorumlamak gereklidir. Dolayısıyla bu tür işaretleyicilerin içeriğe ve kastedilene yönelik bileşenleri birden fazla düzeyde araştırma ve incelemeyi gerektirir. Bu noktada konuşurun ve muhatabın toplumdaki statüleri, geri planda kinaye, şaka veya kızgınlık gibi farklı kullanımsal amaçların bulunup bulunmaması ya da korku, kaygı, çekince gibi temel insani duyguların söylemin geri planında söylemi şekillendirip şekillendirmemesi gibi başkaca etkenler saygı işaretleyicilerinin işlenmesi ve dilde saygının kodlanmasını doğrudan etkilemektedir. Tüm bu hususlar saygı dilinin ve dilde saygınlık unsurlarının ortaya çıkışını hazırlayan faktörler arasında sayılmaları bakımından önemlidir ve geri plandaki tüm bu hususların bilinmesi, dilin eksiksiz olarak çözümlenmesi yönünde etkilidir.

³ Bu hususta Yaylagül (2005) ve Işık'ın (2022) ilgili kısımlarına bakılabilir.

Söyleme katılanların sosyal, ilişkisel veya hiyerarşik statülerinin kodlanmasında ve ifadesinde önemli göstergeler olan saygınlık işaretleyicileri üzerinden üçüncü kişiler, söyleme katılanlar arasındaki ilişki düzeyleri hakkında çıkarımlarda bulunabilirler. Öyle ki konuşurun muhatabına yönelik söyleminde *sayın başkanım* veya *müdürüm*, *efendim* gibi sözlüksel ya da biçimbilgisel saygınlık işaretleyicisi barındıran yapılara tanıklık eden üçüncü bir kişi, ikisi arasındaki sosyolojik veya profesyonel ilişki hakkında fikir sahibi olur veya çözümleme yapar. Diğer yandan saygı ifadeleri yalnızca birinci ve ikinci kişiler, yani konuşan ve muhatap arasında değil bunların yanında veya bunlarla birlikte üçüncü kişilere yönelik olarak da gerçekleşebilir. Dolayısıyla konuşma esnasında konuşma ortamında o anda mevcut olmayan ancak saygı ifadesiyle hitap gerektiren kişi veya kişilere yönelik söylemlerde de saygı ifadeleri yer alabilir:

(1) a. Bakan Bey toplantıya katılacak mı?

b. Maalesef. Bugün oldukça meşguller.

Saygı dilinin kullanımı, kişiler arasındaki muhtemel çatışmaları ve yanlış anlamaları en aza indirme gibi bir işleve de sahiptir ve özünde saygınlık ifadelerinin kullanımı, konuşur(lar) ile muhatap(lar)ın sağlıklı bir zeminde iletişim kurmalarını temin eder. Aksi hâlde psikolojik veya fiziksel çatışmalar kaçınılmaz hâle gelebilir. Dolayısıyla dilde saygınlığın işaretlenmesi her şeyden önce sosyolojik ve iletişime dönük bir öneme sahiptir. Saygınlık ifadelerinin kullanımıyla muhatap, konuşurundan beklediği saygıyı dilsel düzeyde görür. Dil dışı düzeyde de bu saygının tesis edilmesiyle iletişim sağlıklı bir zeminde sürdürülür ve gerçekleştirilir. Bu yönüyle saygı dili nezaketin kurulmasını ve sürdürülmesini de temin eder. Ancak saygı dili genellikle bir statü farkından kaynaklanırken nezaket dilinde statüye gerek yoktur (Ağca, 2020, s. 109).

Bu yönüyle statü farkı dolayısıyla saygı dilinin işletilmesi nezaket kuramlarına göre zorunlu nezaket türü olarak tanımlanabilecek olumsuz nezaketi ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan isteğe bağlı olarak saygı dilinin kullanılması ise olumlu nezaket kapsamında değerlendirilmelidir. Saygı dili, muhatapın konuşma ortamında/çevresinde bulunmadığı durumlarda kullanım dışı kalabilir ancak muhatap ortama girdiği anda devreye alınabilir. Diğer bir ifadeyle, saygı dilinin kullanımını gerektiren durumlarda konuşur(lar) muhatapın mevcut olmadığı hâllerde bu dili kullanmamayı tercih edebilirler.

2. Türkçede Saygı İşaretleyiciler

Türkçede Japonca veya Korece gibi dillerde olduğunun aksine saygının dilbilgisel olarak atanmış biçimbilgisel unsurlarla ayrıca işaretlenmez. Saygı Türkçede ya doğrudan saygınlık bildiren ya da ikincil olarak saygınlık bildirme işlevi kazanmış mevcut söz varlığı unsurlarının söylemde kullanılmasıyla veya esas işlevleri farklı biçimbilgisel unsurların ilave olarak saygınlığı ifade etme işlevi kazanmasıyla işaretlenebilir. Öte yandan seslik bazı unsurlar da (vurgu, tonlama, ezgi, ses tonu vs.) saygıyı ikincil veya dolaylı olarak işaretleyebilir. Türkçede bu tür saygı işaretleme yöntemlerinden en yaygınları ise diğer pek çok dilde gözlemlendiği gibi doğrudan saygı bildiren sözlüksel unsurlardır.

2.1. Sözlüksel İşaretleyiciler

2.1.1. Ünvanlar ve saygı belirticiler: Kişinin makam ve mevkisini, konumunu, rütbesini veya genel olarak titrini ifade eden, daha geniş perspektifte meslek ve uğraşı alanlarını da kapsayabilen ünvanlar, saygı içerikleri yönüyle toplumsal, kültürel, askeri pek çok alanda kişilerin daha çok sonradan kazanmış oldukları ve hâlihazırda ya da geçmişte taşıdıkları nitelikleri ve hiyerarşilerini belirtirler: *Hakan Müdür, Tevfik Paşa, Zeynep Savcı(m)* gibi. Dikey veya yatay toplumsal, eğitsel, askeri vb. hiyerarşi türlerinde söylemde muhataba yönelik olarak bu ünvanların kullanılması, saygının kodlanmasını ve aktarımını gerçekleştirerek sağlıklı bir şekilde iletişimin başlatılmasını ve sürdürülmesini temin eder. Ünvanlar kişinin mesleği veya mesleki vasfıyla da ilgili olabilir. Bu durumda, söylemde muhataba yönelik olarak kişinin mesleğine göndermede bulunulması saygı ve nezaketi de kodlar: *Mehmet Hoca(m), Doktor Bey, Gülhan Öğretmen* vs. Ancak örneğin çaycılık işiyle uğraşan kimsenin adının önünde yer alan *Çaycı* ifadesi saygınlık kodlamaz, yalnızca kişinin mesleğine veya uğraşı alanına vurgu yapma işleviyle kullanılır. Dolayısıyla ünvanların saygınlığı kodlama durumları ilgili mesleğin ve bu meslekle ilişkili ünvanın toplum veya konuşur nezdinde ne derece saygınlık gerektirdiğiyle, yani toplumsal saygınlıkla da ilişkilidir. Bununla beraber saygınlık kodlayan ünvanlarda bu ünvanların özel addan sonra yer alması genel bir eğilim iken (örn. *Mehmet Müdür, Hasan Paşa*) toplumsal saygınlıkla ilgisi bulunmayan ünvanlarda ve mesleklere gönderme yapan tanımlamalarda bu unsurlar daha çok özel addan önce konumlanmaktadır: *Bakkal Kâzım, Kuyumcu Murat* gibi. Yine de aksi kullanımlara rastlanabilir: *Müdür Mehmet*. Ancak bu kullanımda saygınlık kodlama durumunun ya ortadan kalktığı ya da önemli oranda azaldığı, konuşanın yansız konumda bulunduğu savunulabilir.

Geleneksel yaklaşımlarda bir yandan *ağa, paşa, han* gibi kişinin sonradan kazandığı niteliklerden oluşmuş ünvanlar diğer taraftan *bey, hanım; bay, bayan; beyefendi, hanımefendi* gibi doğuştan edinilen cinsiyet özellikleri etrafında şekillenen tanımlayıcıların tamamı *ünvan* terimi etrafında birleştirilmiştir. Ancak bu noktada ikili bir ayrıma gitmek, bu tür unsurların daha ayrıntılı olarak tanımlanması ve sınıflandırılması bakımından önemlidir. Dolayısıyla sonradan kazanılan-doğuştan edinilen gibi bir *ünvan* ayrımı bu noktada daha detaylı analizleri mümkün kılacaktır. Doğuştan edinilen, cinsiyete göre değişen belirticiler yalnızca ast-üst ilişkisinde tek yönlü olarak değil çok yönlü olarak da kullanılabilir ve bunların eş düzlemde veya üst-ast ilişkisinde işletilmeleri saygıdan ziyade mesafeyi, resmiyeti veya tanışık olmama durumunu kodlar. Örneğin bir amirin emrinde çalışan memura özel adından sonra *bey* veya *hanım* ünvanını kullanması dikey düzlemde saygıdan çok resmiyetle; yeni tanışan ve henüz aralarında samimiyet tesis etmemiş kişilerin birbirlerine aynı şekilde hitap etmeleri de -geri planda saygı ve kişisel alana müdahale etmeme bulursa da- tanışık olmama veya samimiyetin kurulmamış olmasıyla ilişkilidir. Ancak üstün asta bu ünvanlarla hitap etmesinin geri planında ikincil olarak yaş gibi başkaca etkenler de yer alabilir. Örneğin bir amirin makam veya kıdemce kendisinin altında bulunan ancak yaşça kendisinden büyük bir kişiye *bey* veya *hanım* gibi ünvanlarla hitap etmesi yaştan dolayı nezaketi ve saygıyı kodlar.

Ünvanların aksine saygı belirticiler ise genellikle özel adın ya da makam/mevki veya konum bildiren genel bir adın önüne gelerek adı yücelten, muhatabın konumunu ve saygınlığını pekiştiren, alt ünvanlar şeklinde tanımlanabilecek, Türkçede saygıyı işaretlemeye oldukça yaygın bir biçimde kullanılan unsurlar arasındadır: *değerli, hürmetli, kıymetli, muhterem, sayın, saygıdeğer* vs. Saygı belirticiler, önüne geldikleri adı⁴ yüceltme ve muhatabı veya muhatapları kıymetleme/değerleme yönüyle ünvanlardan bir dereceye kadar ayrılır. Öte yandan ünvanlar söz konusu olduğunda bu tür unsurlar bir bakıma saygı kodlamada gerekli iken saygı belirticiler konuşurun tercihine ve iradesine dayalıdır. Bununla beraber ünvanlarda sonradan kazanılmış nitelikler veya meslekler ön plandadır ancak saygı belirticilerinde bunlar ön koşul olarak aranmaz. Dolayısıyla hiyerarşik düzlemde herhangi bir hususta nitelik taşımayan veya hiyerarşik olarak üstte konumlandırılmayan muhatap veya muhataplar da saygı belirticiler ile nitelenebilir: *Sayın Velilerimiz, Değerli Öğrenciler* gibi. Bu bakımdan saygı belirticiler ast-üst ilişkisi, alt katman-üst katman gibi dikey yönlerde eş veya tersi istikamette saygı ifade etmeyi de gerçekleştirmeleri yönüyle önemlidirler.

Ünvanla beraber birinci kişi iyeliğin aynı anda kullanılması yoluyla ünvanların saygınlık kodlamaları pekiştirilebilir (2a). Pekiştirme, başka bir saygınlık işaretleyicisinin, örneğin *sayın* gibi bir saygı belirticinin aynı öbekte yer almasıyla daha da pekiştirilebilir (2b):

(2) a. Ahmet Müdür(üm)

b. Sayın Hocam, dersten sonra görüşmemiz mümkün mü?

Bu kullanımsal şemaların bazılarında iyelik seçimlik iken (2a), bazılarında iyelik zorunlu olarak yer almak durumundadır (2b). Örneğin (2a)'da iyeliğin yer almaması durumunda (*Ahmet Müdür*) bu yapı ilgili kişiye karşı bir aidiyet bulunmadığına veya yansızlığa/tarafsızlığa işaret edebilir. Buna karşın (2b)'de iyeliğin eksilmesi veya kullanılmaması durumunda (**Sayın Hoca*) dil kullanıcılarınca (gerek konuşur veya muhatapça ya da üçüncü kişilerce) alışılmamış hatta yadırganan bir yapı ortaya çıkabilir. Bunda, saygınlık ifade eden ünvanın tekil kullanımının nasıl ortaya çıktığı da etkilidir. Zira *müdür* sözcüğünün iyeliksiz kullanımı bir hitap biçimi olarak toplum genelinde yaygınlaşmış değildir ancak *hoca* sözcüğünün *hocam* şeklinde iyelikli kullanımı tek başına yaygın bir hitap biçimidir. Diğer taraftan *hocam* sözcüğünün bilhassa son yıllarda "hocalık vasfı" bulunmayanlara yönelik olarak da genel bir hitap biçiminde kullanılması, *hoca* unsurunun iyelikle bütünleşmiş olarak konuşur-muhatap arasında tanışıklık bulunmasının zorunlu tutulmaması gibi hususlar da bu durumun ortaya çıkmasında önemlidir. Öte yandan bir öğrencinin hocalık vasfı bulunan muhatabına karşı iyeliksiz olarak yalnızca *hoca* (veya özel ad + *hoca*) ifadesini kullanması ise saygısızlık veya olumsuz nezaket kapsamında değerlendirilir.

Bey, hanım, bay, bayan gibi muhatabın cinsiyetine göre değişen genel belirticiler muhataplara ya da üçüncü kişi veya kişilere yönelik olarak özel adın yanında işletilebilir. Bunlardan *bey* ve *hanım* unsurları tek başlarına iyelikte beraber

⁴ Saygı bildiren ünvanların öbek oluşturmalarında ortaya çıkan örüntüler ve düzenlilikler için bk. Özer ve İbe Akcan (2022, s. 391-392).

kullanıldığında dikey ilişki (ast-üst ilişkisi vd.) kapsamında saygıyı kodlar: *beyim, hanımım, beyimiz* vs. Bu kullanımlar doğrudan muhataba, yani ikinci kişiye yönelik olabileceği gibi söylem anında bulunmayan üçüncü kişiye yönelik de olabilir (3) ve yüklem çöğullaştırılmasıyla ise saygı kodlaması pekiştirebilir (3b). Ancak diğer saygı işaretleyicilerinin kullanımında olduğu gibi bu tür saygı belirticilerinde saygıdan ziyade şaka, ironi, küçümseme gibi art kullanımların kodlanması da mümkündür (bk. *Saygı Dilinin ve Saygınlık İşaretleyicilerinin Saygınlık Dışı Kullanımları* bölümü)

(3) a. Beyimiz geldi mi?

b. Beyimiz henüz gelmediler.

Meslek adları veya titrler tek başlarına kullanıldıklarında ve kendi içeriklerinden ziyade kişileri veya muhatapları kodlamaları durumunda bir dereceye kadar saygınlığı işaretleyen unsurlar olarak işlev görürler. Bu noktada örneğin *doktor, profesör, usta, bakan, şef* gibi meslek adları veya bunlarla ilişkili ünvanlar bir zamir gibi belirli kişilerin yerini tuttuğunda söylem içerisinde saygı işlevini yerine getirirler ve hitap biçimi olarak da işlev görürler. Bunlar ayrıca iyelik pekiştirilebilirler: *bakanım, şefim* gibi. Diğer taraftan *azizim, üstadım* gibi ünvan görünümü sunan ancak yalnızca hitap biçimi olarak değerlendirilebilecek yapılar da saygı içeriği barındırmaları ve saygınlık kodlamaları dolayısıyla bu kapsamda değerlendirilebilecek yapılardır. Birbirine yakın veya aynı statüde bulunan, birbirlerine yakın yaşlardaki kişilerin, diğer bir ifadeyle yatay toplumsal veya hiyerarşik düzlemdeki bireylerin birbirlerine hitaplarında bu türden bir bakıma kalıplaşmış sözlüksel unsurları kullanmaları saygı dilinin ve nezaketin işletilmesiyle ilgilidir. Bu tür yapılardan iyeliğin eksiltilmesi yoluyla *aziz, üstat* gibi kullanımlar da yine bir dereceye kadar saygı ve nezaket dilini kodlamakta ancak samimiyetin indirgenmesiyle gerçekleşmektedir.

Mutlak saygı ifadesi taşıyan ve kalıplaşmış ifadeler sınıflandırması çerçevesinde değerlendirilen *saygılar, saygılarımla; hürmetler, hürmetlerimle* gibi kapanış (yer yer giriş) ifadeleri de bu kapsamda genel-geçer saygı belirticiler olarak değerlendirilebilir. Alt-üst katman veya eş katman konuşmalarında/yazışmalarında yer alan bu ifadeler söylemde örneğin kısaca *saygılar* olarak yer alabilirken yazıda *saygılarımla* şeklinde bulunabilir. Bu ifadeler *derin, en içten* gibi genişleticilerle de söylemde yer alabilir ve böylece saygı kodlama işlevleri daha da pekiştirilebilir.

2.1.2. Akrabalık adları: Akrabalık adları (*anne, baba, dayı, hala, teyze* vd.) akrabalık ilişkisi içinde bulunan yaşça büyük muhataba yönelik bir hitap biçimi olarak kullanıldığında, doğrudan kişinin adının muhataba söylenmesinin ortaya çıkaracağı saygınlık dışı durumun aksine gerek tek başlarına gerek öncesinde muhatapın özel adının da kurulan öbekte yer almasıyla saygınlığa yönelik anlamsal içerik taşıyabilir. Akrabalık durumunda saygınlık işaretleyicilerinin ve akrabalık adlarının kullanımı, yani saygı dilinin ortaya çıkışı yaşa bağlıdır ve yaş odağında gerçekleşir. Ancak yaşın etkisiz kaldığı bazı durumlarda (örneğin kişinin halasının veya amcasının birtakım sebeplere bağlı olarak yaşça kendisinden küçük olması hâlinde) genellikle yaş da kodlayan bu tür akrabalık adları ve dolayısıyla saygı dili şekillenmeyebilir.

Akrabalık adlarına iyeliğin eklenmesiyle pekiştirme sağlanabilir (*Hasan dayım, Zeynep halam* vs.). Ancak *anne* ve *baba* için bu durum (evlilik yoluyla kanuni olarak

sonradan oluşanlar dışında) geçerli değildir. Bu tür adlarda ünvandan önce özel adın kullanılmasıyla evlilik yoluyla oluşan dolaylı (hukuki) annelik veya babalığa işaret edilir. Burada ise iyeliğin öbekte yer alıp almaması saygıdan daha çok samimiyeti veya resmiyeti kodlayıp kodlamamaya işaret eder. Örneğin kayınvalide için *Ayşe anne* tabirine kıyasla *Ayşe annem* daha fazla oranda samimiyet ve yakınlık bildirir. Böylesi bir kullanımda kayınvalideye yönelik hitaplarda özel ad söylemde yer almadan yalnızca *annem* ifadesinin bulunması ise en üst düzeyde samimiyeti ve yakınlığı kodlar. Bunun aksine yine kayınvalide için örneğin *Ayşe hanım* ifadesinin kullanılması ise resmiyete ve bu tür kullanımların yadırgandığı toplumsal katmanlarda bazı durumlarda saygı dışılığı, güçlü sosyal mesafeye veya itici olma gibi olumsuzlamalara işaret edebilir.

Akrabalık adlarının akraba olmama durumlarında, yaşça büyük kimselere hitaplarda kullanılması da saygıyı kodlamayı gerçekleştirebilir. Yaşça küçük bir çocuğun akraba olmadığı büyüklerine hitaben (erkekler için) *amca*, *ağabey* ~ *abi*, (kadınlar için) *teyze*, *abla* biçimlerini kullanması saygı içeriğini barındırır. Öte yandan toplumsal alt katmanlarda *amca* ve *teyze* yerine *emmi*, *dayı* gibi diğer akrabalık biçimleri de tercih edilebilir ancak bunlarda saygı içeriğinden daha çok samimiyet içeriği yer alır. Bu tür alt katman biçimlerinin ilgili katman dışında kullanılması ise eğlenme, küçümseme vb. ark plan amaçlarıyla ilişkilidir. Diğer taraftan *bacı(m)*, *yenge(m)* gibi akrabalık biçimleri de saygıyı ve daha çok oranda da korumacılığı veya mesafeyi kodlayabilir. Bunların yanı sıra ikinci veya üçüncü kişi muhataba *yenge hanım* gibi hitaplar da saygıyı ve mesafeyi kodlayabilmektedir.

2.1.3. Eylemler: Dikey düzlemde toplumsal katmanlar söz konusu olduğunda, alt katmanda konumlandırılan bir konuşurun üstteki muhatabına hitaben oluşturduğu söylemlerde veya yatay düzlemde erk farklılığı bulunan kimseler arasında birbirlerine hitaplarda tercih edilen eylem biçimleri farklılık sunabilir. Örneğin hiyerarşik olarak alt makamda bulunan biri resmî yolla üst makamdaki birine hitap ettiğinde gerek yazılı dilde ve yazışmalarda gerek sözlü dilde *arz et-*, tersi durumda ise *rica et-* eylemleri tercih edilir ve bunlar yasal mevzuatla dahi belirlenmiş, kodlanmış durumdadır. Öte yandan yine alt makam tarafından üst makamın eylemlerine veya bu makama doğru eylemlere yönelik tanımlamalarda farklı biçimler tercih edilebilir: *gel-* yerine *teşrif et-*, *ver-* yerine *takdim et-*, *götür-* yerine *arz et-* veya *sun-* gibi. Benzer olarak üst makam söz konusu olduğunda *söyle-* yerine *ifade buyur-* gibi üst makamın gerçekleştirdiği eylemlerde de farklılaşmalara başvurulabilir. Bu tür eylemlerin anlam içeriklerinde [+saygı] bileşeni kodlanmış durumdadır. Bu noktada böylesi saygı bileşeni ve içeriği barındıran eylemlerin saygı içermeyen karşılıklarının bulunduğunu da belirtmek mümkündür. Örneğin saygı içerikli *takdim et-*, *arz et-* ve *niyaz et-* eylemlerinin saygı kodlamayan veya saygı içeriği barındırmayan karşıtları *ver-*, *göster-* ~ *götür-* ve *iste-* olarak söylemde ortaya çıkar. Öte yandan, bazı eylemler yardımcı eylem olarak sözdiziminde yer aldıklarında esas anlamlarından bir dereceye kadar sıyrılarak [+saygı] bileşenini kodlarlar. Bu noktada Korkmaz (2009, s. 795-796) *buyur-* eyleminden hareketle *dikkat buyur-*, *ihsan buyur-*, *kabul buyur-* gibi örnekleri verir. Bu biçimlerde yansız ve [+saygı] bileşenini barındırmayan *et-* eylemi yerine *buyur-* tercih edilerek ilgili eylemleri üst katman muhatapların gerçekleştirmesi durumunda saygı dili işletilir

hâle getirilmiştir. Diğer taraftan *kürsüyü teşriflerini arz et-* gibi resmî ortamlarda ortaya çıkarılan davet konuşmaları gibi konuşma türlerinde, yine selamlama, açış konuşması gibi konuşma türlerinde saygınlık işaretleyicileri gerek sözlüksel düzeyde gerek diğer dilbilgisel düzeylerde oldukça etkindir ve bunlar belli eğilimler etrafında gerek yazılı olarak gerek temayül şeklinde kodlanmış durumdadır.

Türkçede saygı bileşeni barındıran ve dolayısıyla saygıyı kodlayan eylemler en eski yazılı metinlerden bu yana tanıklanmaktadır. Bu noktada *aya-*, *ötün-*, *tegin-*, *yarlıka-* (Tolkun, 2015; Polat, 2017; Ağca, 2020, s. 110) gibi pek çok eylem ve eylem biçimi bilhassa dini terminolojide [+saygı] bileşenini barındırır olarak sıkça kullanılmıştır. Bunlardan bir kısmı sözlüksel anlamlarından daha çok dilbilgisel işlevleri üstlenip saygıyı kodlar hâle de gelmişlerdir ve kendileriyle ilişkilendirilen eylemlerin saygıyla gerçekleştiğini ifade etmeye başlamışlardır (Işık, 2022, s. 287). Sonraki dönemlerde ise *bahşet-*, *lütfet-*, *istirham et-* gibi farklı dillerden kopyalanan biçimlerle bazı eylemlerde saygı içeriği kodlanır olmuş ancak modern Türkçede bu tür eylemlerin türetkenliği ve bilinirliği/tercih edilirliliği bilhassa konuşma dilinde azalma kaydeder hâle gelmiştir.

Bunların yanı sıra saygı ve nezaket dilini şekillendirmede örtmecerlere de başvurulduğu gözlemlenmektedir (Demirci, 2006, s. 43). Bu noktada, örneğin yansız anlam içeriğiyle *öl-* yerine *vefat et-* veya *ahirete intikal et-* yapılarının kullanılması yoluyla *güzel adlandırma* olarak tanımlanan ve toplumsal dilbilimin inceleme konuları arasında bulunan dilsel durum bir bakıma saygı dilini yansıtırken *nalları dik-* veya *tahtalı köyü boyla-* yapıları ise kötü adlandırmaya ve dolayısıyla saygı dışı (nezaket dışı) dil kullanımına örnek teşkil eder. Diğer taraftan, görece önemli mevkilerde bulunan kişilerin bir binaya, konuma veya başka bir yere ulaşması/girmesi durumunda bilhassa son zamanlarda kullanımı daha fazla oranda tanıklanan *giriş yap-* birleşik eylemi de saygıyı kodlayan yapılar arasında yer almaktadır (4a). Bu tür durumlarda sıradan kişiler için kullanılan eylem biçimlerinin saygı ifade edilmesi gereken kişilere karşı kullanımlarının yetersiz kalması düşüncesi bu tür yapıları şekillendirmiş olabilir. Ayrıca sözün uzatılmasının veya çeşitlendirilmesinin saygı kodlamayı beraberinde getireceği düşüncesi de bu tür yapıların ortaya çıkışını hazırlamış olabilir. Saygın dil kullanımını gerektirmeyen durumlarda veya yansız tutumlarda ise doğrudan *gir-* eylemi (4b) veya hareketi genel olarak ifade eden benzer anlam içeriğine sahip *gel-* gibi eylemler tercih edilmektedir (4c).

- (4) a. Rektör Bey Fakülteye giriş yaptı.
b. Ali Fakülteye girdi.
c. Müdür ansızın sınıfa geldi.

2.2. Zamirler

Türkçede ve diğer pek çok dilde tekil muhataba yönelik söylemde ikinci kişi zamirinin çokluk şeklinin kullanımı nezaketi veya saygınlığı işaretler. İlk olarak Brown ve Gilman (1960) tarafından dilbilimsel tanımlaması yapılan ve *T-V ayrımı* olarak da bilinen, Latince *tu* 'tekil sen' *vos* 'çoğul sen, siz' zamirlerinin baş harflerinden oluşan ayrım, saygınlık işaretlemeye çoğu dilde tercih edilen önemli ve işlek yöntemlerden biridir. Bu işaretlemeye, çoğul ikinci kişi zamirinin kullanımında çokluktan ziyade

saygı ifadesi bulunup bulunmadığı önemlidir. Resmî veya gayriresmî dil ayrımı noktasında kesinlik arz eden bu tür kullanımlarda, tekil muhabata çokluk zamiriyle hitap edilmesinde (diğer pek çok hususun yanı sıra) mutlak saygıdan, resmiyetten veya sosyal mesafeden, geri planda ise nezaketten söz edilebilir. Öte yandan saygı ifade edilmesi gereken durumlarda çoğul zamirinin yerine tekil zamirinin kullanılması ise tam aksine saygısızlık veya aşağılama gibi olumsuzlama içeriklerini ortaya çıkarır veya baskı altına alma gibi başkaca amaçlar etrafında şekillenir. Dolayısıyla değişen oranlarda nezaket, yakınlık, saygı, yaşça büyüklük gibi dil dışı hususların söylem içinde hitaplarda kodlanmasında bu ayrım önem kazanmaktadır ve bu bakımdan saygı (veya saygısızlık) işaretlemeye önemli bir unsur olarak kullanım alanı bulmaktadır.

Türkçede T-V ayrımı bulunurken örneğin Modern İngilizcede bu ayrım bulunmamaktadır ve dolayısıyla biçimsel olarak zamirler üzerinden saygı işaretlenememektedir.⁵ Türkçenin modern varyantlarından bazılarında ise T-V ayrımı daha keskin ve çeşitlenmiş durumda olup altı zamir sisteminin yerine daha fazla miktarda zamir belirlenmiş durumdadır. Örneğin Kazakça ikinci kişide bu ayrım teklikte *sen* ve *siz* çoklukta ise *siz* ve *sizder* 'sizler' ile ayrıştırılmış bir görünüm sunar. Türkçede de *sizler* biçimi gerek tekil ikinci kişi gerek çoğul ikinci kişi⁶ muhataplarda saygıyı pekiştirme işlevine sahiptir. Toplumsal katmanlarda alt katman tarafından katman içinde (tanışıklık veya samimiyet bulunup bulunmaması gözetilmeksizin) genellikle *sen-sen* biçimi tercih edilirken üst katmanda çokluk biçimleri ağırlıklıdır. Öte yandan üst katmandan alt katmana hitaplarda ise tanışıklık veya samimiyetin bulunmaması durumunda *siz*, bazı durumlarda bu şart sağlansa dahi *sen* tercih edilir. Güç ilkesi yönüyle ise *sen* ağırlıklı olsa da nezaket biçimi olarak veya sosyal mesafenin ya da resmiyetin korunması gibi amaçlarla üst-alt katman doğrultusunda *siz* tercih edilebilir. Bu noktada katmanlar arasında esnekliğin ortaya çıktığını ve Türkçede *sen-siz* (T-V) ayrımının kesin kurallara bağlanamayacağı barizdir. Köy gibi yerleşim birimlerinde veya standart dilin geçerli olmadığı ortamlarda saygı ifadeleri bağlamında örneğin *sen/siz ayrımı* görülmeyebilir. Bu noktada alt toplum katmanlarında *sen-sen* (T-T) kullanımı geçerli iken orta ve üst katmanlarda *sen-siz* (T-V) ve *siz-siz* (V-V) kullanımları yaygın olarak görülmeye başlanır. Bu sebeple köy gibi ortamlardan örneğin şehre, resmî dilin kullanılması gereken ortamlara göç edenler veya toplumsal katmanlar arasında yer değiştirenler saygınlık işaretlenmesi gereken durumlarda iletişimi sağlıklı bir zeminde gerçekleştiremeyebilirler.

Akrabalık ilişkilerinde ikincil kişiye yönelik hitaplarda çoğul biçimin kullanılması konuşur tarafından kendince saygı göstergesi olarak işletilebilir. Böylesi bir durumda örneğin yeni evlenmiş bir kadın tarafından kayınvalidesine hitap edilirken *sen* yerine *siz* biçiminin tercih edilmesi konuşur tarafından saygı amaçlı kullanılmış olsa dahi bu kullanım kayınvalide tarafından samimiyetsizlik, mesafe ve hatta bazen saygısızlık

⁵ Buna rağmen İngilizcenin tarihsel dönemlerinde teklik ikinci kişi zamiri *you*'dan ayrı olarak *thou* şeklindedir ancak Modern İngilizcede hem teklik hem de çokluk zamirleri *you* unsurunda birleşmiş durumdadır.

⁶ Birden fazla kişiye hitap etmede beklenen biçim *siz*'dir ve bu kullanım herhangi bir nezaket veya saygı ifadesi barındırmaz. Ancak bu zamirin çoğullaştırılması birden fazla muhatap söz konusu olduğunda bu muhataplara yönelik bir saygıyı kodlar.

olarak da algılanabilir. Bilhassa geleneksel anlayışın benimsendiği ortamlarda ve alt kültür katmanında bu anlayışla yetişmiş kişilerce *siz* yerine *sen* biçiminin tercih edilmesi beklenir. Buna karşın akrabalık ilişkilerin resmî düzeyde gerçekleştiği, samimiyetin geleneksel toplum katmanında olduğu kadar yüksek derecede gözlemlenmediği evlilik ilişkilerinde kişinin kayınpederine veya kayınvalidesine hitapta iyi niyetle ve samimiyet göstergesi olarak *sen* biçimi tercih etmesi muhatap tarafından saygısızlık veya nezaketsizlik, dolayısıyla saygı dışı kullanım olarak algılanabilir. Bu tür durumda beklenen yine *siz* biçiminin kullanılmasıdır. Bu hususlarda *sen-siz* ayrımı her iki durumda da bir çatışmaya ve uyumsuzluğa yol açabilir. Farklı kuşaklar arasındaki yaklaşım aykırılıkları da bu noktada hangi biçimin tercih edileceğini etkileyebilir. Ancak yeni tesis edilen ilişkilerde eşit düzeyde gerçekleşen yatay ilişki ekseninde konuşur muhatabına hangi zamir biçimiyle hitap edeceği noktasında kararsız da kalabilir ve gerek ilişkisel gerek dilsel "alışma evresi" olarak tanımlanabilecek bu dönemde saygınlık işaretleyicilerinin kullanımı değişkenlik gösterebilir. Diğer taraftan bir çocuk babası, annesi gibi yakın akrabalarının toplum içinde konumu ne olursa olsun, akrabalık bağı haricindeki insanların yaptığı gibi onlara *siz* şeklinde hitap etmek durumunda değildir (Demirci, 2010, s. 107). Ancak böylesi durumlarda dahi çocuk üçüncü kişilerin yanında veya resmî ortamlarda anne babasına dahi *siz* içeriğiyle hitap edebilir ve bazı durumlarda beklenen de budur.

Tekil muhataba hitaplarda çoğul ikinci kişi zamirinin yanı sıra ayrıca tekil veya çoğul üçüncü kişi zamirinin işletilmesi de Türkçede ve diğer bazı dillerde saygıyı işaretlemeye kullanılabilir. Muhatabın bulunduğu ve doğrudan muhataba karşı yapılan konuşmalarda ikinci ve üçüncü kişiyi işaretleyen yapıların tamamı tercih edilebilirken muhatabın konuşma esnasında bulunmaması durumunda veya muhataptan ayrıca bahsederken de üçüncü kişi kullanılabilir. Bu kullanımlar ilk dönemlerinden itibaren Türkçede saygıyı işaretlemeye tercih edilmektedir (Tolkun, 2015). Genellikle toplumsal katmanda veya hiyerarşilerde üstte konumlandırılanlara ya da devlet büyüklerine hitaben kurulan söylemlerde üçüncü kişi kullanımları etkinleştirilir. Bu noktada örneğin *zati alileri* gibi bir unsur hem *siz* hem de *o* zamirlerinin yerine kullanılabilen ve saygıyı en ileri derecede kodlayan bir saygı dili ögesidir. Ayrıca doğrudan ikinci kişinin söz konusu ve muhatabın ikinci kişi olması durumunda bu yapı *zati aliniz* olarak şekillenmektedir. Bu kapsamda saygı ifade edilmesi gereken tekil ikinci kişiye hitaplarda hiçbir ikinci kişi zamirinin kullanılmadan yalnızca saygı bildiren bunun gibi zamirimsi unsurların üçüncü kişiye yönelik görünür kullanımları da saygı işaretlemeye kullanılabilir: *zati şahaneleri*, *zati devletleri*, *majesteleri*, *ekselansları* gibi. Bu tür ifadeler farklı dillerden kopyalar şeklinde gerçekleşebilir (krş. İngilizce *his/her majesty=majesteleri*, *his/her excellency=ekselansları*). Bunun yanı sıra yine üst düzey kimselere hitaplarda saygı bildiren ifadelerle beraber çokluk birinci kişi iyeliğinin işletilmesi de saygıyı kodlamaktadır: *efendimiz*, *devletimiz*, *hünkârımız* gibi.

Esasında *aşağılayıcılar* (humilifics) olarak tanımlanan ayrı bir kategori içinde yer alan ve birinci kişiyi işaretleyen birtakım zamirimsi unsurlar da söylemde konuşurun muhatabından daha alt konumda olduğunu ifade etme bakımından saygınlık

işaretleyiciler arasında değerlendirilebilir: *bendeniz, bendeleri, bu fakir, bu hakir, çaker, çakerleri* gibi. Bu tür ifadeler genellikle konuşurun sosyal veya hiyerarşik olarak daha üst katmanda konumlanan muhatabına karşı söylemlerde şekillenir ancak *bendeniz* gibi toplum geneline yayılmış ve bir bakıma genelleşmiş yapılar saygılıktan ziyade takdim amacıyla kullanılabilir.

2.3. Biçimbilgisel İşaretleyiciler

2.3.1. Çokluk: Gerek ad soylu sözcüklerin (5a, 5b) gerek eylemlerin (5c) *-lAr* ile çoğullandırılması, bağlamına göre değişmekle beraber kişi aidiyetleri ve ilişkileri söz konusu olduğunda saygıyı ve nezaketi kodlayabilir. Bilhassa üçüncü tekil kişiler veya bu kişilerle ilişkilendirilen hususlar söz konusu olduğunda beklenen tekil biçim yerine *-lAr* ile çoğullandırma yapılması, saygının çokluk yoluyla ifade edilmesinin açık örnekleri arasındadır. Bu tür çoğullama yoluyla saygı kodlamaları daha çok devlet büyükleri ve onların eşleri gibi yakınları için kullanılır ancak ironi, kızgınlık gibi saygılık dışı amaçlar etrafında da şekillenebilir.

- (5) a. Cumhurbaşkanımızın tensipleriyle burada bulunuyoruz.
b. Eşiniz hanımefendi buradalar mı?
c. Başbakanımız akşam 19.30 civarında teşrif ederler.

İlhan (2009, s. 92), ikinci teklik veya çokluk kişide *-lAr*'ın kullanımının kişiye saygı ve nezaket bildirdiğini ifade ederek *Sizler önce buyurunuz.* örneğini verir. Bu noktada, muhatabın tekil olması durumunda pekiştirilmiş bir saygı/nezaket ortaya çıkar. Banguoğlu tarafından *ululama çoklusu* olarak tanımlanan ve tekli kimsenin çoklu yüklem aldığı durumlar (örn. *Hanımefendi sizi görecekler.* veya *Kendileri böyle buyurdular.*) (2011, s. 541) daha çok üçüncü tekil kişi içerikli söylemlerde, muhatabın bulunmadığı durumlarda ortaya çıkar. Ancak her ne kadar örneklerine nadiren rastlansa da⁷ doğrudan ikinci kişiye yönelik olarak üretilen söylemlerde üçüncü kişide çokluğun kullanılması da mümkündür. (6)'da tekil ikinci kişiye yönelik söylemde hem yüklem hem de ünvan çoğullandırılmış ve saygı işlevi pekiştirilmiştir. Öte yandan, çoğullandırılan bu iki unsurdan yalnızca birinin çoğullandırılmış olması da saygıyı ifade etmede yeterli olacaktır.

- (6) Ahmet Beyler, yemekte ne isterler?

Türkçede ve daha geniş ölçekte diğer dillerin genelinde özne ve yüklem sayı yönüyle büyük oranda uyum içinde bulunmalıdır. Diğer bir ifadeyle öznedeki tekillik yükleme de teklik olarak yansımali, benzer olarak çokluk da yine yükleme çokluk olarak aktarılmalıdır. Ancak bu uyumun istisnaları bulunmaktadır. Örneğin öznenin çokluk barındırmasına rağmen yüklemde çokluğun işaretlenmemesi Türkçe için yaygındır: *Öğrenciler geldi.* Sayı yönüyle özne-yüklem uyumsuzluğunun istisnalarından biri de saygı içerikli söylemde ortaya çıkabilmektedir. *Büyük Reis meb'us namzetlerini, Fırka ve Meclisin mesai programını neşrettiler.* (Milliyet Gazetesi, 21 Nisan 1931) örneğinde özne tekil olmasına rağmen yüklem saygı içeriği dolayısıyla

⁷ Modern Türkçede bu tür kullanımların daha çok kinaye, ironi veya kızgınlık gibi geri plandaki başkaca amaçlar etrafında şekillendiğini belirtmek mümkündür.

çoğullaştırılmış ve beklenen özne-yüklem uyumu sağlanamamıştır. *-lar*'ın bu tür kullanımlarında anlamsal çözümleme çokluk veya çoğul olarak değil saygı veya nezaket şeklinde yapılmalıdır. Zira bu ifadelerin kullanımsal zemininde herhangi bir çokluk bileşeni etkin değildir. Çokluk yoluyla nezaketi ve kısmen saygıyı kodlayan bir diğer yapı ise tekil veya çoğul ikinci kişiye yönelik emir/istek biçimlerinde ortaya çıkan çokluk durumundaki kişi ekleriyle sağlanmaktadır. Herhangi bir saygı kodlamasının gerçekleşmediği veya buna gerek görülmediği durumlarda ikinci tekil kişiye yöneltilen emir/istek, eylemin eksiz kullanımıyla gerçekleşirken (örn. *gel!*) eylemin çokluk 2. kişi işaretleyicisiyle biçimlendirilmesi nezaketi ve saygıyı kodlar: *gelin!* Bu yapının *-iz* ile daha da genişletilmesi ise, içinde kızgınlık gibi farklı bileşenler taşısa dahi, kısmen nezaketi ve saygıyı da barındırır: *Geliniz!*

2.3.2. İyelik: Hitap edilen veya konuşma odağındaki kişinin makam, mevki veya mesleğini bildiren ünvanının ya da saygınlık belirtici sözlüksel ögenin sonuna birinci kişi iyelik eklerinin eklenmesiyle iyelik ekinin diğer işlevlerine ilave olarak saygı işlevi ortaya çıkar.⁸ Bu tür yapıların şekillenmesinde ünvan söylemde tek başına yer alabileceği gibi (7a, 7b) özel adın bitişiğinde de bulunabilir (7c, 7d). Muhatap doğrudan bağlamda yer alıp ikinci kişi konumunda bulunabilir (7a, 7c) veya söylem esnasında orada bulunmayan üçüncü kişiler için de iyelikli yapılar saygı içeriğiyle işletilebilir (7b, 7d).

- (7) a. Siz bilirsiniz Müdürüm.
 b. Beyimiz az önce çıktı.
 c. Ahmet Şefim, benim bu konuda bilgim yok.
 d. Mehmet Hocam da uygun mu?

Öte yandan iki kişi arasında geçen ancak konuşma odağındaki kişinin konuşma anında orada bulunmaması durumunda kullanılan ikinci veya üçüncü kişi iyelik ekleri de dolaylı olarak saygıyı işaretleyebilir (8). Bu biçimlenmelerde saygının kodlandığı kişi muhatap değil, konuşurun odağındaki katılımcılardan ikinci veya üçüncü kimselerdir. Diğer bir ifadeyle kendisinden bahsedilen üçüncü kişi konuşur açısından saygı yönüyle yansız iken ikinci veya üçüncü kişi konumunda yer alan muhataplar açısından pozitifdir (8a). Ancak hem muhatabın veya muhatapların hem de bahsedilen kişinin üçüncü kişi konumunda bulunması da mümkündür (8b). Böylece saygı dolaylı olarak arka planda kodlanmış ve ifade edilmiş olur.

- (8) a. Dekanın toplantıya gelecek mi?
 b. Hocaları çok güzel noktalara temas etti.

Ancak bu tür kullanımlar ironi, kızgınlık, kinaye gibi saygınlık dışı durumları karşılayacak şekilde de kullanılabilir (9). Bu tür kullanımlarda, örneğin kızgınlık durumunda, çoğu zaman çeşitli beden hareketleri, jest mimikler eşlik edebileceği gibi vurgu ve tonlamada da farklılıklar ortaya çıkar ve kızgınlık gibi amaç dışı kullanımlar

⁸ Söylemde muhatabın ismine doğrudan iyelik ekinin eklenmesi ise (örneğin *Ayşem, Alim*) sevgi, yakınlık, samimiyet, aidiyet gibi öteki işlevleri sağlar. Ekin bu yönüyle kullanımında saygı işlevi ve içeriği etkin değildir.

hissettirilir. Ancak ironi veya kinayede bu tür farklılıklar ortaya çıkmayabilir ve muhatap konuşurun geri plandaki amacını algılayamayabilir.

(9) Müdürün bu konuları pek iyi bilir!

Muhatabın adının ve ünvanının birlikte kullanılması hâlinde veya bu tür durumlarda ünvanla beraber iyeliğin getirilmemesi durumunda, bilhassa konuşur ile muhatap arasında konum veya yaş farkının bulunduğu durumlarda bu tür kullanımlar saygı dışı olarak algılanabilir veya en iyi ihtimalle saygı dilinin seviyesini düşürebilir. Örneğin lisans seviyesindeki bir öğrencinin kendisinden yaşça oldukça büyük bir profesöre doğrudan *Hocam* yerine *Ahmet Hocam* şeklinde hitap etmesi saygı dilinin tam olarak gerçekleşmesini sağlamayabilir ve muhatap tarafından saygısızlık olarak algılanabilir. Öte yandan yine aynı bağlam içinde iyeliğin kullanılmaması ise, yani yine bir lisans öğrencisinin *Ahmet Hoca* şeklinde muhatabına hitap etmesi ise mutlak saygısızlık olarak konumlandırılır. Ancak yaşça ve konumca birbirine denk veya yakın kimselerin birbirlerine hitaplarında bu durum saygısızlık olarak algılanmaz. Böylesi durumlarda, dikey hiyerarşinin yanı sıra yaş gibi ikincil etkenlerin saygı dilini ne ölçüde şekillendirdiği hakkında ipuçları sunmaktadır. Bunların yanı sıra *ekselansları*, *majesteleri*, *zatiatileri* gibi üçüncü çokluk iyeliğini (-*IArI*) barındıran yapılarda da saygının kodlanması durumu söz konusudur. Bu tür ifadelerde muhatap ikinci tekil kişi olabileceği gibi üçüncü kişi konumunda da bulunabilir.

2.3.3. Tezlik

Tezlik biçimi olarak tanımlanan dilbilgiselleşmiş -(X)*ver-* yapısı eylemin hızlıca veya ani olarak gerçekleşmesini bildirmenin yanı sıra bitştirildiği eylemlerde doğrudan emir biçimlerine kıyasla (*yap, gel* vs.) belli bir seviyede saygıyı ve daha geniş düzeyde de rica yoluyla nezaketi kodlayabilir; istek veya talimatların nezaket çerçevesinde muhataba aktarılmasına ve gerçekleşmesine olanak tanır: *yapıver, geliver* vs. Bu tür kısmen emir içerikli isteğe ve ricaya dönük yapıların yanı sıra -*sA* ve ikinci kişi ekleriyle genişletilmesi, ayrıca söylemin soru biçimine dönüştürülmesi durumunda kodlanan örtük saygı ve nezaket daha belirgin hâle gelebilir ve üstün asta dönük söylemlerinde ortaya çıkabileceği gibi astın üste yönelik söylemlerinde de yer alabilir: *Yapsan?*, *Geliverseniz...* vb. Böylesi yapılar daha çok rica içerikli söylemleri şekillendirmede kullanılmaktadır ve bağlama göre değişmekle beraber örtük veya kısmen belirgin saygı/nezaket kodlamasını gerçekleştirerek isteği/talebi ve dolayısıyla söylemi yumuşatarak muhatabın yaklaşımını olumlu yönde etkileyebilir.

2.4. Sesbilgisel İşaretleyiciler

Saygı dilinin etkin olduğu konuşma biçimlerinde muhatabın sosyal, kültürel, askeri vb. konumuna bağlı olarak ya da korku, kaygı gibi geri plandaki birtakım psikolojik sebepler dolayısıyla saygı dilinin negatif nezaket kapsamında zorunlu bulunduğu durumlarda vurgu, tonlama, uzunluk gibi parçalarüstü sesbirimler standart veya doğal konuşmaya göre farklılık gösterebilir. Bu tür durumlarda sözcükler dikkatlice belirlenip vurgu ve tonlamaya özen gösterilerek yavaş ve anlaşılır bir konuşma şekillenebileceği gibi hızlı ve aceleci tavırlarla ilgili parçalarüstü sesbirimlerin dikkatli kullanımı gözetilmeksizin bir konuşma da gerçekleşebilir. Ast-üst ilişkilerinde işletilen saygı dilinde alçak ve yumuşak bir ses tonu etkinken üst-alt ilişkilerinde tam tersi

sesletim etkin olabilir. Diğer taraftan yine saygı dilinin etkinleştirilmesi gereken resmî ortamlarda gündelik yaşamında ağız konuşan birinin konuştuğu ağzın vurgu, tonlama, ezgi gibi sesbilgisel örüntülerinden uzaklaşması da saygı dilini sesbilgisel düzeyde işaretleyen hususlar arasındadır. Bunun yanı sıra önemli makam ve mevkilerde bulunan kimseleri anons ederken veya kürsüye davet ederken kişinin makam/mevki belirten ünvanına ait son sesin veya hecenin uzatılması da heyecan oluşturma gibi geri plandaki amaçların yanı sıra saygı ile ilişkilendirilebilir: *Başbakanımız Sayın ....* gibi.

Belirli ünvan ve saygı işaretleyicilerinin daha vurgulu ve tonlamaya dikkat edilerek sesletilmesi de parçalarüstü sesbirimlerin bu tür unsurlar üzerinde saygıyı pekiştirme işleviyle ilgilidir. Örneğin bir söz başlatıcısı olarak da kullanılan *efendim, hocam* gibi saygı diline ait unsurların daha yumuşak ve alçalan bir ses tonuyla kullanılması saygı işlevini pekiştirir. Öte yandan, örneğin açık oturum gibi kişilerin karşılıklı olarak bir konuyu tartıştığı ortamlarda birbirine zıt görüşlerin dile getirilmesi esnasında da konuşurların tonlama, vurgu, konuşma hızı gibi parçalarüstü unsurları nasıl kullandıkları birbirlerine karşı saygı dilini şekillendirip şekillendirmemeleriyle ilgilidir. Örneğin karşısındaki kişiye karşı yüksek bir tonda, bir bakıma bağırma üslubuyla hızlı hızlı konuşan kimse daha sakin ve ağır tonda yavaşça konuşan kişiye kıyasla saygı diline ait seslik unsurları daha az oranda kullanır. Bu sebeplerle, konuşmada parçalarüstü sesbirimlerin saygı dilinin kurulmasında, sürdürülmesinde veya pekiştirilmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu ifade edilebilir.

3. Saygı Dilinin ve Saygınlık İşaretleyicilerinin Saygınlık Dışı Kullanımları

Saygınlık işaretleyicilerinin varsayılan olarak saygınlığı işaretleme işlevlerini üstlendiği kabul edilse de bu her durum ve söylem için geçerli olmayabilir. Bazı kullanımlarda bu işaretleyicilerin kinaye, şaka, kibir, kızgınlık gibi tam tersi olarak saygınlık dışı kullanımlarına rastlanır. Böylece bu işaretleyicilerin başkaca içerikleri kodlayacak ve amaçları gerçekleştirecek şekilde edimsel/kullanımsal genişlemeye uğradıkları belirtilmelidir. Bu tür kullanımların pek çoğunda görünürde saygı içeriği ön planda olsa da geri planda farklı amaçlar etrafında başkaca işlevler gelişir. Öte yandan bağlamsal şartlar özelinde saygı dilinin kullanımını gerekli kılmayan durumlarda da saygınlık işaretleyicilerinin işletilmesi, bunların saygınlık dışı kullanımlarının fiili olarak gerçekleşmesine yol açar ve konuşur, muhatap veya üçüncü kişilerce bu saygınlık dışı kullanımların farkına varılır. Diğer bir ifadeyle resmî (formel) dilin geçerli olmadığı, aksine gayriresmî (informel) dilin hâkim olduğu ortamlarda saygınlık işaretleyicilerinin işletilmesi bu unsurların farklı işlevleri yerine getirmesini sağlar ve bunlardaki esas amaç da belirgindir. Dolayısıyla saygı dilinin saygınlık dışı amaç ve işlevlerle kullanımını örtük ve belirgin olmak üzere temelde iki ayrı kategori altında sınıflandırmak mümkündür. Örtük kullanımda konuşur geri plandaki amacını gizler durumdadır ve muhatap saygı dilinin işletildiğini varsayar ancak belirgin kullanımlarda hem konuşur hem de muhatap saygınlık biçimlerinin söylemde yer almasına karşın amacın saygınlığın işaretlenmesi olmadığını bilir. İkinci kategorideki oluşumlar daha çok eğlence amaçlı kullanımlarda ve kısmen de kızgınlık amacıyla saygı dilinin işletilmesinde etkindir. Öte yandan kişiler üzerinde baskın olma

veya olayları ya da kişileri kontrol etme gibi arka plan amaçları etrafında da saygınlık üzerinden başkaca amaçlarla saygı dilinin şekillenmesi mümkündür.

Saygınlık işaretleyicilerinin saygınlık dışı kullanımları genel olarak aşağıdaki başlıklar altında sınıflandırılabilir. Bu kullanımların bir kısmında dikey olarak üst > ast yönünde kullanım görülür. Diğer bir ifadeyle sosyal statü, mevki, konum, yaş, hiyerarşi gibi etkenler yönüyle üst konumda olanların altlarına karşı saygı dilini işletmeleri bu tür saygınlık dışı kullanımların ortaya çıkmasına neden olabilir. Ancak bu durumun çözümlenmesi bağlam ve arka plan bilgisi ile niyetlere bağlıdır. Ayrıca bazı bağlamlarda geri planda hangi amacın yer aldığı belirsizlik sunabilir. Örneğin kinaye ile kızgınlık ayırt edilmeyebilir (10). Bu noktada jest ve mimikler gibi dil dışı hususlar ile vurgu, tonlama gibi sesletim özellikleri, parçalarüstü sesbirimler konuşma anında ipucu sunabilir. Yazıda ise varsa ünlem işaretli gösterimler ilgili ipuçlarını barındırabilir. Ancak yazı bu ayrımların yapılması noktasında her zaman kesinlik sunmayabilir. Dolayısıyla aşağıda yer alan sınıflandırmalar ve örnekler kesinlik taşımayıp değişkenlik gösterebilir, örnekler birden fazla alt başlık altında değerlendirmeye elverişli bulunabilir.

3.1. Kinaye ve İroni

Saygı dili ve ifadeleri her kademede (yatay veya dikey toplumsal katmanda, ast-üst/üst-ast ilişkisi seviyesinde vs.) hoşnut olunmayan bir duruma göndermede bulunmak veya muhataba dokundurmalı bir mesaj iletmek için işletilebilir. Örneğin bir yemek esnasında sunulan yemeklerin bir kısmını çeşitli gerekçelerle reddeden veya beğenmeyen birisi için (10)'daki gibi saygı dili öğeleri barındıran soru cümleleri kurulabilir.

(10) Beyefendimiz ne isterler? Ne arzu buyururlar?

Benzer olarak, vaktinde başlayan bir toplantıya vaktinde katılmayıp geciken bir katılımcı için kurulan (11)'deki bağlam saygı diline ait unsur ve işaretleyicileri içerse de geri planda kinayeyi ve kısmen de kızgınlığı ifade eder:

(11) Zatalileri de teşrif buyurdular.

Böylesi bir bağlam ast-üst veya üst-ast yönlerinin her ikisi için de kullanılabilir ancak ilkinde söylem sesli olarak dillendirilmeyebilir, konuşur kendi içinde veya yakınında bulunan kimselere hitaben bu söylemi oluşturabilir. İlk durumda kızgınlık geri planda iken ikinci durumda, yani söylemi üstün asta oluşturması hâlinde kızgınlık da baskın oranda kinayeye eşlik edebilir.

3.2. Kızgınlık

Olumsuz nezaketin zorunlu tutulduğu, dolayısıyla zorunlu saygının gerektiği durumlarda veya herhangi bir olumsuz durum üzerine kızgınlığı üstü kapalı bir şekilde ifade etmek amacıyla ortaya çıkan söylemlerde saygı işaretleyicileri geri planda kızgınlık amacıyla oluşturulmuş olabilir. Dolayısıyla zoraki saygı olarak da tanımlanabilecek bazı durumlarda saygı diline başvurulması konuşur açısından isteksizce gerçekleşebilir veya kızgınlık hâlindeki birisinin saygı ifadelerine başvurusu kızgınlığı gizleme düşüncesi yoluyla da ortaya çıkabilir.

Kemal Sunal'ın başrolünde oynadığı *Sosyete Şaban* adlı filmde yer alan (Tibet, 1985, 0:55:56) ve (12)'de yazıya aktarılmış olan bağlam üçüncü tekil kişiye hitaben saygınlık işaretleyicilerinin kızgınlık ifade etmesi durumuna bir örnek teşkil eder. Bu durum ayrıca ses tonu, vurgu gibi parçalarüstü sesbirimlerdeki değişiklikler ve telaffuz biçimi ile ayrıca jest ve mimiklerle de desteklenmektedir. Çokluğun birden fazla kez tekrar edilmesi de yine saygınlık dışı bir kodlamaya ve mübalağaya işaret etmektedir.

(12) O hanımefendiler nasıl gezerlerlermiş?! Nasıl tozarlarlarmış?!

Bunların yanı sıra iyelikli saygı dili işletimlerinde iyeliğin bulunduğu hecenin normale göre daha vurgulu sesletilmesi ve ünlüsünün uzatılması saygıdan daha çok kızgınlığa işaret edebilir: *Hoca:m!* gibi. İyeliğin yapıdan çıkarılması veya ayrıca ünvanın tekrarlanması ise mutlak bir kızgınlığı kodlar: *Hoca:, Hoca:!* Bu tür kullanımlarda muhatapın adı da ünvanın yanında yer alabilir.

3.3. Şaka/Latife ve Alay

Daha çok aynı yatay toplumsal veya mesleki katmandaki konuşurlar arasında veya üstün asta yönündeki söylemlerinde şekillenen saygı dilinin şaka, latife veya alay amaçlı kullanımında genellikle konuşur ve muhatap saygı dilinin şaka amacıyla işletildiğinin bilincindedirler. Ancak konuşurun şaka, latife veya alay amacıyla saygı dilini kullanmasına rağmen muhatapın bu durumun farkında olmaması durumunda yanlış anlamalar ortaya çıkabilir ve iletişimin beklenen sağlıklı düzeyde gerçekleşmesi mümkün olmayabilir.

Saygı dilinin bu tür amaçlarla kullanımına, Ali adlı arkadaşına veya oğluna/yakınına hitaben bir konuşurun (13a, 13b) içindeki bağlamlarda olduğu gibi çeşitli düzeylerde saygı kodlayıcıları barındıran ifadeleri oluşturması örnek olarak verilebilir. Aynı bağlamlar dikey hiyerarşide üstün astına yönelik söylemlerinde de şekillenebilir.

(13) a. Ali Beyler bugün nasıllar?

b. Ali Bey iyi misiniz?

Saygı dilinin alay amaçlı kullanımlarında alaycı bir ses tonu eşliğinde de gerçekleşebilen saygı diline ait unsurlar muhatap küçümsenmek yoluyla işletilir ve muhatap bu durumun farkında olabilir ya da olmayabilir. Yine de saygı dilinin bu tür geri plan amaçları ve kasıtları ile kullanımının çözümlenebilmesi belli çıkarımlara bağlıdır ve arka plan bilgisi gerektirir.

3.4. Riyakârlık, Yağcılık ve Manipülasyon

Saygı diline başvuran konuşurların bu dile ait ifadeleri kullanmasının arka planında bulunan sebeplerin tam olarak belirlenebilmesi ve tespit edilmesi mümkün değildir. Görünürde mutlak saygı amacıyla saygı dilini kullanan bir konuşur geri planda riyakarlık veya yağcılık gibi başka manipülatif ve yönlendirici amaçlarla saygı diline başvurabilir. Saygı dilinin bu amaçlarla kullanımında kişiler gerçek duygu ve düşüncelerini söyleme yansıtmak yerine toplumsal normlara ve kodlara göre hareket eder. Böylesi kullanımlar samimiyetten uzak gerçekleşir ve yapmacıklık barındırır. Dolayısıyla üçüncü kişiler, örneğin konuşurun yakınları tarafından kolayca fark edilip çözümlenebilir ancak muhatap bunun farkında bulunmayabilir. Saygı dilinin bu tür

amaçlar kullanımı genellikle dikey toplumsal ve hiyerarşik düzlemdeki katılanlar arasında gerçekleşir ve saygı dilinin şekillenmesi ast > üst yönündedir.

Saygı dilinin bu tür kullanımına ast-üst (örneğin amir-memur) ilişkileri gibi dikey katmanlarda gelişen söylemlerde, esasında üstünü (amirini) çeşitli nedenlere bağlı olarak sevmeyen ancak konumu gereği saygı dilini kullanması gereken birinin saygı dilini riyakarlık amacıyla işletmesi örnek olarak verilebilir. Öte yandan yine benzer dikey düzlemde gelişen söylemde mesela resmî işlemlerinin veya işlerinin hızlıca halledilmesi veya kolaylanması amacıyla ya da makam/mevki beklentisi, çıkar sağlama gibi geri plandaki birtakım amaç veya hedefler dolayısıyla bir konuşur muhatabına yönelik olarak isteksizce saygı dilini kullanabilir ve böylece saygı dilini manipülatif bir şekilde çıkarları doğrultusunda işletebilir. Bu tür saygı dili şekillenmelerinde de görünürde saygı kodlanır olsa dahi geri planda art niyet etrafında da gelişebilecek çok farklı amaçlar veya hedefler yer alabilir. Öte yandan sosyal baskı gibi çeşitli sebeplerle de konuşurlar isteksizce muhataplarına karşı saygı dilini işletebilirler.

3.5. Küçümseme

Ast-üst ilişkisinde veya daha genel olarak dikey hiyerarşide üstte bulunan konuşur altındaki muhatabına yönelik söylemlerinde saygı dilinin içeriklerine zıt olarak görünürde saygı diline ait öğeler yer alsa da küçümseme, kibir veya aşağılama amacıyla saygı işaretleyicileri işletilebilir. Böylesi bir durumda alt konumda yer alan muhatabın utandırılması veya mahcup edilmesi de geri planda yer alan amaçlar arasında yer alabilir. Üstünün kendisine karşı saygı dilini kullandığını fark eden alt kademedeki muhatap bu kullanımın saygı amaçlı olmadığını kavrayabilir ancak bazı durumlarda kavrayamayabilir. Dolayısıyla saygı dilinin geri planda böylesi bir amaçla kullanılması çoğu durumda konuşurun içsel düşüncelerinin nasıl şekillendiğinin çözümlenmesi ile ilgilidir. Ancak üst konumda yer alan konuşurun öncesinde alt konumdaki muhatabına yönelik devamlı olarak saygı dilini işletmemesi, gelişen durumlar dolayısıyla şaşırtıcı olarak bu dili kullanması, saygı dilinin küçümseme gibi amaçlarla kullanılmasında çözümleme bakımından ipucu sunabilir. Öte yandan aynı düzlemde yer alan katılımcılar arasında da küçümseme amaçlı saygı ifadeleri oluşturulabilir. Bu noktada, her konuda söz almayı seven ve konuşmalara ya da olaylara sürekli dâhil olmak isteyen ancak etkili söylemler ve sonuçlar geliştiremediği için dikkate alınmayan biri için üretilmiş, birden fazla kişinin yer aldığı bir sohbet ortamında veya işyerindeki bir toplantıda ortaya çıkarılmış (14)'teki gibi bağlam, saygı dilinin küçümseme amacıyla kullanımına örnek teşkil edebilir:

(14) Sayın üstadımız bu konuda neler söyler acaba?

Saygı dilinin bu tür kullanımlarında da olayları yönlendirme veya üstünlük vurgulama, hissettirme gibi geri plandaki başkaca psikolojik etken ve amaçlar ile kasti düşünceler rol oynayabilir. Görünürde saygı dili işletilse dahi arka plandaki bu tür amaçlar konuşur tarafında etkindir ve bu amaçların muhatap üzerinde baskı kurma gibi işlevleri ortaya çıkabilir ve söylem amacına ulaşabilir. Bu tür amaçlar etrafında saygı diline ait unsurların işletilmesi sırasında jest ve mimikler, vurgu ve tonlama gibi diğer dil dışı veya ötesi bazı unsurlar da pekiştirici görevi görebilir ve mevcut etkiyi

artırabilir. Yazımda saygı dilinin bu tür işlevlerle kullanımında ünlem işareti ilgili amaçların geri planda yer aldığına işaret edebilir.

Saygı dilinin bu türden kullanımlarına örnek olarak sorumluluklarını yerine getirmeyi aksatan, isteksizce ve uzun süre sonra ödevini ancak tamamlayan bir öğrenciye yönelik olarak öğretmenin kuracağı (15a)'daki gibi bir bağlam verilebilir. Benzer olarak (15b)'deki bağlam ise uzunca bir süredir arkeolojik kazı faaliyeti yürüten ancak bütçesine ve harcamalarına rağmen ortalama bir sonuç almakta olan bir arkeoloğa yönelik oluşturulmuştur ve görünürde saygı diliyle şekillenmiş olsa da geri planda küçümseme ve beğenmeme içeriğini barındırmaktadır.

(15) a. Saygıdeğer öğrencimiz büyük bir iş başardılar!

b. Hanımefendi büyük bir keşifte bulunacak galiba!

3.6. Mesafe

Daha önce aralarında samimiyet tesis edilmiş kişiler arasında çeşitli sebeplere bağlı olarak bu samimiyetin ortadan kalkmasıyla ilişkisel mesafe ortaya çıkmış olabilir. Bu durumda ortaya çıkan mesafeyi söyleme yansıtmak için saygı diline ait unsurlara başvurulabilir. Bunda ise temel amaç saygı dilinin işletilmesi değil konuşur-muhatap arasında gelişen mesafenin ve dolayısıyla resmiyetin yansıtılması düşüncesidir. Bunun yanı sıra doğal sosyal mesafe veya hiyerarşik mesafe de varsayılan olarak saygı dilinin kullanımını ortaya çıkarır. Diğer bir ifadeyle saygı dilinin kullanılması ve bu dile ait unsurlara söylemde yer verilmesi mutlak saygı amacıyla gerçekleşmeyebilir ve konuşur-muhatap arasındaki mesafeyi hissettirme amacı taşıyabilir. Esasında birbirlerine saygı duymayan veya tek taraflı saygı gerektirmeyen durumlarda da saygı dilinin işletilmesi sosyal ve hiyerarşik mesafe başta olmak üzere taraflar arasındaki mesafeyle doğrudan ilgilidir.

Tartışma

Saygı dilinin kullanımı iletişimde nezaketi kodlamanın yollarından biridir. Diğer bir ifadeyle dilde nezaketin kodlanmasında ve aktarılmasında saygı dilinin ve işaretleyicilerinin dışında farklı yollar da bulunmaktadır. Öte yandan, genel itibarla saygı dilinin kullanımı nezaketi ortaya çıkarsa da işletilen her saygınlık unsurunun nezaket bildireceği savunulamaz. Öyle ki, saygı dilinin ve bu dile ait unsurların ilgili başlıkta da belirtildiği gibi olumsuzlamaya yönelik anlamsal ve kullanımsal içerikleri de bulunmaktadır. Dolayısıyla dilde saygınlık unsurlarının mutlak saygıyı ve nezaketi kodlayacağını, aktaracağını belirtmek mümkün değildir. Bunların çözümlenmesinde ve anlaşılmasında bağlam, dikey iletişimin yönü ve hedefi, arka plan bilgisi gibi gerek anlam bilimsel gerek edim bilimsel düzeyde, ayrıca dil ötesi pek çok husus etkilidir. Türkçede saygı dili Japonca, Korece gibi dillerde olduğunun aksine biçimbilgisi yoluyla özel olarak işaretlenmesi de temel işlevi farklı mevcut bazı biçimbilgisel unsurlar, söz varlığı unsurları ya da diğer araç ve süreçlerle kullanım alanı bulabilmektedir.

Kişisel veya sosyal tutum ifade etmeleri yönüyle saygınlık işaretleyicileri, bireyler arası iletişimin sağlıklı bir zeminde gerçekleşmesini sağlayan araçlar durumundadır. İnsan davranışlarını şekillendirecek derecede önemli bir konumda bulunan saygın dil

kullanımı (veya saygınlık dışı dil tutumu), bu sebeple bazen hayati derecede öneme de sahip olabilecek dil dışı durumların ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde oldukça önemli bir işlevi de yerine getirir. Saygı dili ve saygınlık işaretleyicileri bu nedenle soysal etkileşimin olumlu veya olumsuz çerçevede tesis edilmesinde birincil derecede rol oynayabilmektedir. Öte yandan saygınlık işaretleyicileri (örneğin tekil kişiye yönelik kullanılan *siz* zamiri) sadece saygı dilini şekillendirmez, diğer bir ifadeyle yalnızca saygıyı ifade etmede kullanılmaz. Ayrıca sosyal mesafe, resmiyet, incelik, ciddiyet gibi başkaca hususları da kodlayabilir veya bunların tam aksine alay etme, şaka, kinaye, ironi gibi kasıtlı kısmî olumsuzlamaları da gerçekleştirir. Kişinin sosyal ve kültürel geçmişi, eğitim seviyesi, bulunduğu çevre, yaşı gibi hususlar saygı dilini ne ölçüde işlettiğini ve bu dile ne oranda başvurduğunu belirleyen hususlar arasındadır. Dolayısıyla kişi yalnızca dikey düzlemde ast-üst ilişkisinde değil tersi istikamette veya yatay düzlemde de genel olarak saygı diline başvurmayı benimsemiş olabilir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, dilbilimsel nezaket araştırmalarının bir düzeyini oluşturan saygı dili Türkçe temelinde ana hatlarıyla incelenmiş ve Türkçede saygınlığı kodlayan dilsel unsurlara işlevleri yönüyle temas edilerek bunların saygınlık dışı amaçlar etrafında kullanımlarına da yer verilmiştir. Elde edilen bulgular, Türkçede saygınlığın birbirinden farklı süreç ve mekanizmalarla, çeşitli dilsel araçlarla ve düzeylerde işaretlendiğini göstermektedir. Bu yönüyle Türkçenin, saygınlığın toplum nezdindeki önemini çeşitli düzeylerde yansıttığını savunmak mümkündür.

Türkçenin tarihi dönemlerinde veya modern varyantlarında saygı dilinin incelenmesi, Türk dilleri ailesinin tipolojik olarak bu noktada hem üye diller arasında hem de diğer dünya dillerine kıyasla hangi yönlerden ayrıştığı, hangi yönlerden aynılaştığı noktasında ipuçları sunacak ve nezaket/saygınlık tipolojisine önemli katkılar sağlayacaktır. Ayrıca saygınlığı saygınlık dışı unsurlarla, örneğin aşağılayıcı olarak tanımlanan birinci kişi odaklı *bendeniz*, *bendeleri*, *kulunuz*, *bu fakir*, *bu hakir*, *çaker*, *çakerleri* gibi zamirimsilerle kodlamak da mümkündür. Modern Türkçede ve varyantlarda bir kısmı hemen hiç kullanılmayan bu tür unsurların tarihsel varyantlar kapsamında daha detaylı olarak incelenmesi de Türkçenin bu tür unsurlarla saygıyı nasıl ifade ettiği noktasında önemli veriler sunacaktır.

Saygıyı dil dışı bazı göstergesel unsurlarla da ifade etmek mümkündür. Örneğin İslam'da bir camiye girerken kadınların başörtü giymesi, Hıristiyanlıkta veya diğer bazı inanışlarda cenazede siyah elbiseler giyilmesi, muhabata karşı konuşurken ortaya çıkan bakışlar veya duruş (oturma pozisyonu, oturur durumdayken ayağa kalkma, bacak bacak üstüne atma, postür vs.), beden hareketleri, jest ve mimikler gibi diğer davranış ve tutumlar, farklı amaçlarla gerçekleştiriliyor olsa da geri planda bir saygı düşüncesi ve amacı barındırır. Bunlardan bir kısmı saygı diliyle bütünleşik olarak aynı anda gerçekleşebilir. Ancak bu tür dil dışı veya dil ötesi noktaya konumlandırılacak saygı ifade ediciler de ayrıca disiplinler arası bir çerçevede birlikte incelenmeli, bunların dil ile ilgili unsurlarla ilişkileri ve etkileşimleri ortaya konulmalıdır. Tüm bunlar, dille beraber dil dışı unsurların nasıl hareket ettiğine ve daha genelde de insan

davranışlarında saygı ve saygınlık kavramlarının nasıl şekillendiğine dair birtakım ipuçları sunabilir.

Extended Abstract

Linguistic politeness, polite language or, more narrowly, the use of politeness expressions in language are among the topics of study mostly shaped from the perspectives of pragmatics and sociolinguistics within the context of politeness theories and research, which laid the foundations with Grice in the early 1970s, and later examined by researchers such as Leech and Lakoff, continued with Brown and Levinson (1978), and finally gained importance in the 1990s. The study and evaluation of expressing politeness in language, determining politeness strategies, and other related issues have gained a certain momentum especially with the increasing importance of sociolinguistic studies, and the number of studies on politeness in many languages, including Turkish, has increased. Politeness expressions, which can be defined as a linguistic universal, and linguistic politeness in the narrow sense, have been studied in relation to speech-act theories or discourse analysis. Politeness research (Locher, 2012, p. 36), which emphasizes how it is said (relationship level) rather than what is said (knowledge level), focuses on content rather than form. In other words, rather than examining the structures of language in an idealized form, it examines the level of language that takes place between people in this aspect by addressing them with their extra-semantic values and what they mean in real use.

Honorific language or the language of respect also constitutes an important section in the linguistic realization of politeness. Therefore, expressions of respect fulfil an important whole in the establishment of politeness in language. However, not every language use that includes politeness will include respectability, and not every respectability content may be shaped for the purpose of politeness or as a result of politeness. In other words, politeness and respectability and, accordingly, politeness language and respectability language/respectful language use are distinguishable from each other. For example, politeness may not be realized in cases where respect is mandatory. On the other hand, it is also possible that expressions or elements of respect are not included in the formations for the language of courtesy. This is because, although they appear to be intertwined concepts, courtesy and respect have the potential to be phenomena that can differentiate and even contradict each other from time to time. On the other hand, it is also possible for the language of respectability to be used for non-respectful purposes, and in such cases, respectability may encode attitudes that are more non-courteous than courteous.

Honorific language or language of respect is shaped and emerges depending on various background factors such as the subordinate-superior relationship between the speaker/writer and the addressee, social distance, reputation, position, age, reservation, fear, anxiety. The markers and expressions of respect at various linguistic levels are effective in the creation of the elements of this linguistic appearance and the use of the language of respect. Although these elements are mostly found at the lexical level in Turkish (e.g. *sayın*, *hürmetli*, *kıymetli*, *değerli*; *bey*, *hanım*; *buyur-*, *arz et-* etc.), marking respect can also be realized with some morphological elements (e.g. first person

possessive suffixes or plurality). Moreover, the respect marked once can also be reinforced by using various markers more than once at the same time. Apart from these, honorifics can be used for many other functions besides showing respect.

The use of the honorific language is one of the methods of encoding politeness and respect in communication. In other words, there are other ways of encoding and conveying politeness in language other than the language of respectability and its markers. On the other hand, although the use of the language of respectability generally reveals politeness, it cannot be argued that every element of respectability operated will convey politeness. In fact, the language of respectability and the elements belonging to this language also have semantic and usage contents for negation, as stated in the related title. Therefore, it is not possible to state that the elements of respectability in language will encode and convey absolute respect and courtesy. Many semantic and pragmatic, as well as extra-linguistic issues such as context, the direction and goal of vertical communication, and background knowledge are effective in their analysis and understanding. Although the honorific language in Turkish is not specifically marked through morphology, unlike in languages such as Japanese and Korean, some existing morphological elements with different basic functions, dedicated lexical elements, or other tools and mechanisms are used to mark honorific language.

In this study, after briefly touching upon the issues of honorific language and respectability in language, issues such as how respect is coded and marked in Turkish, which processes are effective at this point, which mechanisms and tools are used to intensify a marked respect are examined in general, and also the non-respect uses of honorific language are classified through example.

Kaynakça

- Agha, A. (1994). Honorification. *Annual Review of Anthropology*, 23, 277-302.
- Ağca, F. (2020). Eski Uygurcada üçüncü kişi iyelik eki ve dil bilgisel saygı yapıları. (E. Yılmaz, N. Tezcan & N. Demir, ed.). *Semih Tezcan Kitabı* içinde (s. 107-126). Ankara: Nobel Yay.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Brown, P. & Levinson, S. C. (1978). Universals in language usage: politeness phenomena. E. N. Goody (Ed.), *Questions and politeness* içinde (s. 56-289). Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, R. & Gilman, A. (1960). The pronouns of power and solidarity. (T. A. Sebeok, ed.). *Style in language* içinde (s. 253-276). MIT Press.
- Demirci, K. (2006). Toplumsal yapıların saygı ifadesi formlarında dile yansması. *Milli Folklor*, 69, 38-45.
- Demirci, K. (2010). *Teorik bir yaklaşımla zamirler*. Ankara: Grafiker.
- Hirik, S. (2023). Türkçede nezaket ve yüz tehdit eden eylemler. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(1), 600-627.
- Irvine, J. (2009). Honorifics. G. Senft, (J. O. Östman & J. Verschueren ed.). *Culture and language use* içinde (s. 156-172). Amsterdam: John Benjamins.
- Işık, U (2022). *Eski Uygur Türkçesinde nezaket ifadeleri*. (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>.
- İlhan, N. (2009). *Türk dilinde çokluk*. Elazığ: Manas Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri: şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Locher, M. A. (2012). Politeness research from past to future, with a special focus on the discursive approach. *New Perspectives on (im)politeness and interpersonal communication* içinde (s. 36-60). Cambridge: Cambridge Scholars.
- O'Keeffe, A., Clancy, B. & Adolphs, S. (2020). *Introducing pragmatics in use*. London and New York: Routledge.
- Özer, N. & İbe Akcan, P. (2022). Türkçede hitap ifadeleri: anlam ve sözcük türü temelinde bir ulamlama. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 382-407.
- Pizziconi, B. (2011). Honorifics: the cultural specificity of a universal mechanism in Japanese. (D. Z. Kâdâr & S. Mills, ed.). *Politeness in East Asia* içinde (s. 45-70). Cambridge: Cambridge University Press.
- Polat, Ü. (2017). Eski Uygur Türkçesinde saygı bildiren (ötün-, tegin-, yarlıka-, yükün) yarı tasviri fiilleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(4), 2012-2026.
- Shibatani, M. (2006). Honorifics. K. Brown (Ed.), *Encyclopedia of language and linguistics 5* içinde (s. 381-390). Oxford: Elsevier.
- Tibet, K. (1985). *Sosyete Şaban* [Film]. İstanbul: Cem Film.
- Tolkun, S. (2015). Doğu Türkçesi metinlerinde başlangıcından günümüze saygı ve nezaket ifadesi sorunu. *Dil Araştırmaları*, 9(17), 135-157.
- Wang, R. (2023). Honorifics without [HON]. *Natural Language & Linguistic Theory*, (Online First).
- Wenger, J. (1982). Some universals of honorific language with special reference to Japanese (Yayımlanmamış Doktora tezi). University of Arizona, Tucson.
- Yaylagül, Ö. (2005). Eski Türkçede nezaket ifadeleri. *Milli Folklor*, 68, 151-165.